

2004
ročník XLVII

Těšínsko

vlastivědný časopis

číslo 1

Obsah

1

Ženy v čele měšťanských domácností na Těšínsku ve 20. letech 18. století

Irena Korbelářová

5

Sakrální stavby v Karviné-Doly

Lumír Čermák

10

„Noviny Těšínské“ Písmo posvěcené českému lidu ve Východním Slezsku (k 110. výročí založení novin)

Gabriela Chromcová

15

Vznik a počátky továrny na celulózu ve Vratimově (1882-1912) (dokončení)

Jiří Palát

23

Z fondů muzejní knihovny Silesia

Marta Častulíková

27

Lidová architektura v kresebné dokumentaci Ladislava Báči

Wiesława Branna

28

Život s loutkami

Sylva Pracná

31

Téměř zapomenutý cestovatel

Milan Pastrnák

32

Historik Muzea Těšínska – PaedDr. Petr Beck

Martin Krůl

33

**Muzea Těšínska se představují
Archiv města Ostravy**

Blažena Przybylová

Vydává MUZEUM TĚŠÍNSKA v Českém Těšíně
Adresa redakce: MUZEUM TĚŠÍNSKA, 737 01 Český Těšín, Hlavní tř. 15
tel.: 558 761 216, fax: 558 761 223, E-mail: muzeum@muzeumct.cz
Odpovědný redaktor: dr. Zbyšek Ondřeka
Výkonný redaktor: doc. dr. Rudolf Žáček, Dr.
Tajemnice redakce: Vlasta Byrtusová
Redakční rada: dr. Karel Bogar, doc. dr. Mečislav Borák, CSc.,
Vlasta Byrtusová, doc. dr. Dan Gawrecki, CSc., doc. dr. Blažena Gracová, CSc.,
dr. Dušan Janák, Dr., prof. dr. Zdeněk Jirásek, CSc., dr. Jaromír Kalus,
dr. Jiřina Kábrtová, dr. Irena Korbelářová, Dr., doc. dr. Pavel Kouřil, CSc.,
dr. Karel Müller, dr. Zbyšek Ondřeka, doc. dr. Radim Prokop, CSc.,
dr. Erich Šefčík, Jiřina Veselská, doc. dr. Rudolf Žáček, Dr.
Grafický návrh: Petr Tesař, UPGRADE CZ s.r.o., Ostrava
Odevzdáno do tisku: 7. 5. 2004
Vyšlo:
Tisk: Kartis, Fryštátská ul., 733 01 Karviná-Fryštát

Nevyžádané rukopisy, fotografie a kresby se nevracejí.
Za obsah článku zodpovídá autor.
Časopis lze zakoupit v MUZEU TĚŠÍNSKA v Českém Těšíně, Hlavní tř. 15
nebo v jeho pobočkách ve Výstavní síni Musaion v Havířově, Dělnická 14,
v Památníku životické tragédie v Havířově-Životících, ve Výstavní síni
MUZEA TĚŠÍNSKA v Jablunkově, ve Výstavní síni MUZEA TĚŠÍNSKA
v Karviné-Fryštátě, ve Výstavní síni MUZEA TĚŠÍNSKA v Orlové,
v Technickém muzeu v Petřvaldě.
Rozšiřuje redakce, kde si lze také objednat (i telefonicky) předplatné nebo
jednotlivá čísla časopisu.
Vychází čtvrtletně, cena jednoho výtisku 20 Kč
celoroční předplatné 80 Kč a poštovné
Identifikační číslo: ISSN 0139-7605
Evidenční číslo MK ČR: E 11319
Podávání novinových zásilek povoleno Oblastní poštou v Ostravě
č. j. 2726/92-P/1 ze dne 30. 11. 1992

Ženy v čele měšťanských domácností na Těšínsku ve 20. letech 18. století

Irena Korbelářová

Postavení žen v privátním i veřejném životě se v každé době odvíjí především od obecných zvyklostí a převažujících představ o úloze mužů a žen, o významu rodiny a vzájemné hierarchii jejich členů. V individuálních případech je navíc ovlivněno řadou dalších momentů, především mentalitou partnerů, jejich osobními vlastnostmi a výchovou a v neposlední řadě rovněž náplní smluvních ujednání, uzavíraných při vstupu do manželství a v souvislosti s uspořádáním dědických záležitostí. Třebaže se česká historiografie věnuje v současnosti tzv. „ženské“ otázce v dějinách soustavněji než dříve, měšťanská společnost na Těšínsku v pozdně barokním období stála v tomto směru zatím mimo její pozornost. Snad i proto, že pramenů, které o ní bezprostředně vypovídají, není dochováno mnoho, anebo je jejich zpracování a vyhodnocení - jako v případě církevních matrik - časově poměrně náročné. Jednou z cest, jak k poznání uvedené problematiky přispět, je postupné zpracovávání dílčích sond do některých z oblastí života žen a jejich vyhodnocení v rámci obecných společenských poměrů.

Bezpochyby zajímavým tématem je působení měšťanek v úloze samostatných hospodářek, stojících v čele měšťanského domu či usedlosti a řídících domácnost ve smyslu nejen úzkého společenství rodiny, ale celé sociálně ekonomické jednotky, tvořené vedle svazku pod jednou střechou žijících lidí také živností, či souborem živností, propinačního, řemeslnického, obchodnického či zemědělského charakteru. A právě této tematice věnujeme následující příspěvek. Nejprve obecně naznačíme, jaké bylo sociální postavení žen v měšťanských raně novověkých domácnostech a jaké měly pro samostatné hospodaření předpoklady.

Poté se pokusíme odpovědět na otázku, zda vůbec byly ženy měšťanského původu z Těšínska zastoupeny v 1. polovině 18. století mezi majiteli měšťanských domů, resp. usedlostí a pokud ano, jaký podíl z nich tvořily. S ohledem na závěry dílčích výzkumů provedených pro některá česká města srovnáme, zda poměry ve městech na Těšínsku odpovídaly v tomto směru obecným trendům, anebo zda se jim vymykaly.

Ženy zaujímaly v prostředí měšťanské rodiny pozdně barokního období submisivní postavení, a to nepochybně i tehdy, jestliže byl partnerský svazek uspořádán na svou dobu relativně tolerantně a poskytoval-li jim jistou dávku emancipace. Ve městech na Těšínsku již tehdy převažovaly, podobně jako jinde v českých zemích, podle všeho jednoduché domácnosti (rodiny) západoevropského typu, které tvořil zpravidla manželský pár s dětmi, případně dalšími rodinnými příslušníky (prarodiče, často v postavení výměnkářů, služebnictvo a čeleď).¹ Uspořádány byly převážně patriarchálně. V jejich čele stál muž - hospodář, manžel a otec, zajišťující materiální blahobyt, resp. přežití, a řídící jejich chod, usměrňující život všech jejich členů a zastupující je navenek. Žena - hospodyně, manželka a matka - byla muži všestranně podřízena. Její zájem se měl upírat přednostně na běžné zajištění chodu domácnosti, na „kuchyňské“ práce a udržování čistoty, na výchovu dětí a péči o rodinu.

Měšťské domácnosti ovšem představovaly natolik složitý organismus s úzce provázanou ekonomickou a soukromou sférou, že se měšťanky jako hospodyně nejednou musely podílet na zajištění celého jejich chodu. Získávaly tak již během manželství mimoděk předpoklady řídit v případě nutnosti domácnost samostatně. Velmi často jim totiž podléhalo přinejmenším některé domácí služebnictvo a čeleď, do její kompetence spadaly mnohdy - a to nejen ve smyslu bezprostředně vykonávané práce, ale také jejího rozdělení, organizace a dohledu - činnosti spojené s chovem drobného zvířectva a dobytka, obděláváním zahrádek apod. Ve městech venkovského charakteru se podílely také na zajištění zemědělské složky hospodářství.

Působení měšťanek navíc nemuselo být ani za

Frýdečanka, Moravské a slezské kroje, kvaš, 1814

Ženský kroj z Těšínska,
Moravské a slezské kroje,
kvaš, 1814

života manžela omezeno pouze na interní prostředí domova. Ve starší době se ženy podílely významnou měrou na činnostech spojených s vařením piva. Poté, co byly ve většině měst vybudovány městské pivovary, soustřeďující produkci várečnicků pod jednou střechou a realizující ji za přispění profesionálních odborníků, se měšťanky uplatnily spíše až ve finální fázi v domácích mázhausích či v hostincích. Vyvíjeli-li měšťané současně několik ekonomických aktivit, což zvláště u velkoměstských vrstev zdaleka nebylo výjimkou, případně uplatňovali-li se v politických strukturách měst, a pobývali častěji mimo dům, bývaly měšťankám na přechodnou dobu podřízeny v podstatě všechny složky domácnosti. Bezprostředně se

pak angažovaly v řemeslnické výrobě, vykonávaly dohled nad učni a tovaryši, námezdními zaměstnanci, podílely se také na prodeji řemeslnických výrobků na trzích, v jejich režii byl provozován kramářským obchod. Příslušnice nižších vrstev, uplatňujících se - byť jen sezónně - v mnoha městech na Těšínsku v textilní výrobě (především plátenictví), bývaly programově zapojeny přímo do některé fáze výroby, nezvládaly-li ji v celé šíři, anebo dokonce nezastávaly-li je v rodině výhradně ony samy, zatímco muž působil - samostatně nebo závisle za mzdu - v jiné ekonomické oblasti.²

Odlišný společenský status i životní podmínky přinášelo ženám měšťanského původu vdovství. Pro mnohé, především pocházejícím z nižších sociálních vrstev bez dostatečného majetkového zajištění, znamenalo úmrtí partnera krok do nejistoty, materiálního znevýhodnění či dokonce strádání. Naopak měšťankám ze středních a vyšších vrstev mohlo přinést zvrát „k lepšímu“. Stavělo je - přinejmenším dočasně do dospělosti potomka, který je měl posléze převzít - do čela domácnosti a hospodářství a pokud je uspokojivě vedly, okolí je uznávalo a respektovalo. Otevíralo jim tak cestu k nebyvalé svobodě

a samostatnosti a nabízel možnost stát se „paními“ nad svým osudem.³ A právě ve vdovském postavení byla, jak se zdá, většina samostatně hospodařících žen ve městech na Těšínsku. Podívejme se nyní, co se o nich dovídáme ze soudobých pramenů.

Velmi cenné informace o působení žen v čele měšťanských hospodářství poskytují soupisy berní, resp. finanční povahy, ať už se jedná o katastrální evidenci, berní knihy či berní rejstříky městské proveniencie. Jsou proto pro studium dané problematiky, už vzhledem k nedostatku jiných zdrojů, hojně využívány. Pro námi sledované období nabízejí vcelku věrohodné údaje seznamy majitelů zdanitelných nemovitostí, sestavené stavovskými komisemi v rámci přípravy tzv. karolinského katastru. Východiskem pro ně sice byla berní přiznání měst, konečné znění náleзовých zpráv však bylo vyhotoveno až po kontrole úřední evidence v městských kancelářích a po osobní návštěvě domácností. K dispozici jsou navíc z období 1723-1725 pro všechny města na Těšínsku.⁴

Soupisy majitelů zdanitelných měšťanských nemovitostí vypovídají, že v Těšíně vlastnily v roce 1725 měšťanky 27 šenkovních domů, což představovalo 16,3 % z celkového počtu 166 domů s propinačními právy. Jen o něco menší podíl tvořily ženy mezi majiteli domů v rámci celého vnitřního města, tedy při započítání neprivilegovaných domků. Z celkového počtu 234 jim náleželo 34 stavení, tedy 14,5 %. Podobně vypadala situace rovněž v Bílsku, Fryštátě, Jablunkově a Bohumíně. V prvně jmenovaném městě byly ženy vykazovány jako vlastnice u 12 ze 77 šenkovních domů (15,6 %) a u 19 ze 191 domku na předměstí, v průměru tedy u 11,52 % městských nemovitostí. Ve Fryštátě držely ženy 5 z 38 osazených pravovárečných domů (13,15 %) a 3 z 22 předměstských osazených stavení (13,3 %). V Jablunkově bylo roku 1723 v rukou žen 8 z 50 šenkovních domů (16 %) a 5 z 55 předměstských domů pod městskou jurisdikcí, resp. 10 ze všech 81 domů na jablunkovských předměstích, bez ohledu na jejich právní status. V průměru tak vlastnily jablunkovské ženy 13,7 % domů. V Bohumíně držely ženy měšťanského původu 7 z 57 šenkovních domů, na předměstích 8 z 63 domů, celkově 15 ze 120 domů (12,5 %).

Méně příznivě se ve prospěch měšťanek vyvíjely majetkové poměry ve zbývajících městech. Ve Skočově vlastnily ženy v průměru jen 8,4 % ze všech stavení (13 ze 154), přičemž z 68 domů uvnitř města patřilo měšťankám pouze 5, tedy 7,3 %.⁵ Ve Strumeni

náleželo ženám 10 ze 110 domů pod městskou jurisdikcí (9,1 %), ze 73 domů uvnitř města to ovšem bylo jen 5, tedy 6,8 %. Nejmenší podíl na držbě nemovitostí náležel měšťankám ve Frýdku. Ze 182 domů byly roku 1723 v majetku žen pouze 4 ze 69 šenkovníků (5,8 %), 2 z 28 domků uvnitř hradeb (7,1 %) a 5 z 85 stavení na předměstí (5,9 %), celkem 11 ze 182 městských domů (5,69 %).

V souhrnu tvořily ve 20. letech 18. století podle výsledků katastrálních vizitací ženy z měšťanských vrstev na Těšínsku více než desetinu všech majitelů městských domů. Vyšší bylo přitom jejich zastoupení mezi držiteli privilegovaných domů s propinačními právy, kde tvořily takřka osminu (12,4 %), když jim patřilo 74 z 597 osazených nemovitostí.⁶

Zastoupením žen v čele domácností odpovídaly poměry na Těšínsku, přinejmenším

mezi městskými osedlými vrstvami, situaci ve vybraných městských lokalitách Čechách v průběhu 17. 18. století. Dosud provedené výzkumy zjistily, že například v roce 1651 stály měšťanky v jihočeském Chýnově v čele 18,3 % a v Ratibořských Horách 13,6 % hospodářství, ve Vyšším Brodě a v Hořicích však jen v 5,8, resp. 4,9 % hospodářství.⁷ V severočeském Liberci činil v roce 1677 podíl tzv. ženských domácností 9,2 % a v Novém Městě 13,5 %, v menších městech frýdlantského panství roku 1722 11,0 %. V západoevropském prostředí dosahoval v 18. století podíl domácností podle provedených sond v průměru 13,5 %.⁸ Ve venkovském prostředí byl přitom nižší než ve městech.⁹

Nepochybně stejně hojně jako mezi osedlými vrstvami byly ve městech na Těšínsku domácnosti vedené neosedlými ženami. S výjimkou kusých a neúplných údajů o zastoupení žen mezi nájemci městských bytů provedených v 1. polovině 18. století o nich však mnoho nevíme.¹⁰ Ve 40. letech 18. století se například ve Fryštátě mezi 11 nájemníky bytů v šenkovních domech nacházely 4 ženy, z toho 2 šlechtického původu. V Bílsku představovaly ženy ve stejné době jen zlomek nájemníků: z celkového počtu 188 osob bylo ženského pohlaví podle všeho jen 16, tedy 8,5 %. Z nich 5 bylo specifikováno jako vdovy, 2 jako příslušnice nobilitace. Ve Skočově byly mezi 12 nájemníky ve městě 3 ženy, z toho 2 vdovy a 1 šlechtice, v Bohumíně mezi 5 nájemníky ve městě 1 žena a ze 2 nájemníků na předměstí také 1 žena.¹¹ Zprávy odjinud však ukazují, že v nižších společenských vrstvách obyvatel

bývaly zpravidla ženy jako představitelky domácností zastoupeny častěji než tomu bylo ve vrstvách vyšších.¹²

Z pozice dědiček řemeslnických mistrů a majitelů provozoven se mohly stát v čele řemeslnických živností a být členkami cechů.¹³ Z Těšínska sice nemáme doklady o tom, že by se na ženy vztahovala skutečně všechna mistrovská práva, s cechovním životem bezpochyby spjatý. Například ve 20. letech 18. století vlastnily ženy v Těšíně po jedné řeznickou a perníkářskou, tři obuvnické a čtyři pekařské lávky a stály tak přinejmenším formálně v čele více než desetiny uzavřených řemeslnických živností.¹⁴ V Jablunkově byla v držení žen jedna řeznická jatka,¹⁵ ve Fryštátě tři pekařské lávky (všechny v rukou Evy Schottové)¹⁶ a jedna řeznická jatka. Ženy se běžně uplatňovaly v řemeslné výrobě i mimo cechovní organizace, nejčastěji se ale jednalo o méně lukrativní ekonomické oblasti, které ženám - svobodným, vdaným i vdovám - a jejich rodinám zabezpečovaly nejnutnější skromné příjmy, případně přilepšení k výdělku muže. Působily například v oděvních a textilních profesích (nejčastěji jako tkadleny či švadleny), ale také jako kramářky (v Opavě byly kupříkladu drobné krámky přednostně vyhrazeny pro působení žen).¹⁷

Jak už bylo výše uvedeno, samostatně hospodařily ve městech na Těšínsku nejčastěji zřejmě vdovy. Vizitační komise tento údaj sice nezaznamenávaly důsledně - v Těšíně bylo např. u jména majitelky vysloveně uvedeno, že se jedná o vdovu, jen u 7 z 27 majitelů šenkovníků domů a u 4 ze 7 majitelů domků, celkem u 11 z 35, tj. přibližně u třetiny žen - informace z jiných zdrojů (především z pozemkových knih, svatbních smluv, pozůstalostních soupisů ad.) však dokládají, že tomu tak ve většině případů, ne-li vždy skutečně bylo. Z výzkumů provedených v chronologicky blízkém období v západní Evropě¹⁸ je sice zřejmé, že v čele domácností mohly stát i svobodné ženy, nejčastěji tehdy, převzaly-li dědictví po rodičích, přesvědčivé doklady o větším rozšíření samostatného dlouhodobého

Mladá žena z okolí Bílska, Moravské a slezské kroje, kvaš, 1814

*Muž a žena z obce
Dětmarovice, panství Karviná,
Moravské a slezské kroje,
kvaš, 1814*

nebo trvalého hospodaření svobodných měšťanek na Těšínsku však zatím nemáme.¹⁹

O mnoho lépe nejsme informováni ani o jedno-, případně víceosobových domácnostech svobodných žen v podružském postavení, případně žijících bezplatně v domě příbuzných (nikoli však jako členky domácnosti majitele domu), které si zajišťovaly živobytí službou, námezdní prací v oblasti řemeslné výroby apod., které byly ve městech zřejmě přeci jen běžnější. V Těšíně byly ve 20. letech 18. století například

mezi 117 nájemníky uvedeno 5 služek a švadlen, není však známo, zda byly svobodné, vdané či ovdovělé, ani v jakých rodinných poměrech žily.²⁰ Ve 40. letech si v Těšíně pronajímalo byty více než 40 žen, z toho 33 ve vnitřním městě a nejméně 10 na předměstí.²¹ Představovaly tak čtvrtinu ze všech 137 v Těšíně vykazovaných nájemníků. Z podnájemnic žijících v měšťanských domech bylo podle všeho 14 šlechtického původu, jedna byla označena jako slečna (Freyle). Neurozených žen vedoucích podružskou domácnost bylo v samotném Těšíně 19, z nich bylo sedm označeno jako vdovy. Sociální ani profesní specifikace nebyla vyznačena.²²

Působení v čele domácností, v této jinak stále ještě převážně mužské roli, otevíralo ovdovělým měšťankám, případně jejich svobodným vrstevnicím, jinak nebývalé možnosti seberealizace a - samozřejmě v hranicích dobového pojmání a možností - emancipace. Dostávaly prostor prokázat své odborné znalosti, schopnosti a organizační talent, které jinak zůstávaly ukryty v intimitě rodinného kruhu, dosáhnout ekonomických úspěchů a společenského uznání. Přes řadu dokladů o existenci na svou dobu emancipovaných a zřejmě i ekonomicky úspěšných

měšťanek ovšem nasvědčuje mnohé tomu, že samostatně žijící a podnikající ženy byly vystavovány nejružnějším společenským a ekonomickým tlakům, ba diskriminaci. Potýkaly se s větší přísností v oblasti plnění finančních povinností vůči státu i vrchnosti, snahou prokázat, že ženy nejsou schopny samostatně vést usedlost. Tlačeny byly k jejich prodeji, často úředně vynucenému, za zasezené daně či dávky, vrchnosti dokonce přistupovaly k rušení domácností. Nucené prodeje usedlostí v držení měšťanek v licitacích jsou v 18. století doloženy např. v Jablunkově.²³

Hospodářství pod vedením žen bývala celkově zranitelnější, potýkala se s nutností prosadit autoritu a v neposlední řadě i vykonávat náročné činnosti jinak vyhrazené mužům. Nezávislý život vyžadoval silnou osobnost, schopnou překonat drobné i větší překážky, někdy i přehlížení, nebezpečí z osočování z mravnostních deliktů apod. Mnohé z těch, které okusily výhod samostatného vdovského hospodaření, se znovu přesto nikdy neprovdaly a navždy si ponechaly možnost, rozhodovat o svém životě zcela samostatně, nanejvýš s přihlédnutím k blahu svých dětí a dalších blízkých osob.²⁴ Na druhé straně dovedly okolnosti nezanedbatelnou část žen k tomu, že se samostatného hospodaření vzdaly. Buď se poměrně brzy po zaujetí místa hlavy domácnosti, v případě vdov po smrti předcházejícího partnera, rozhodly uzavřít sňatek, anebo předaly v nejbližší možné lhůtě usedlost do rukou potomků či ji prodaly a odešly na výměnek. Vedle již zmíněného tlaku okolí byly nezanedbatelným motivem takového kroku zřejmě i materiální problémy, do nichž se ženy dostaly, protože nedokázaly usedlost samostatně řídit usedlost, byl již z dřívějška zatížen dluhy pod. Povaze mnohých, ne-li většiny žen, smýšlejících v duchu pozdně barokní mentality, navíc vyhovovalo, když jim muž poskytoval ochranu, obživu a pocit společenské nevylučnosti. Nevadilo jim ani, že v případě sňatku ztrácely své relativně nezávislé postavení a dobrovolně se podřizovaly novému manželovi.²⁵

POZNÁMKY

1 Podrobněji např. Horský, J. - Seligová, M.: Rodina našich předků. Praha 1997, s. 27 - 33, 35; Fialová, L. - Horská, P. - Kučera, M. - Maur, E. - Musil, J. - Stloukal, M.: Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha 1998, s. 108-110, 198-200.
2 K postavení žen v měšťanském prostředí v historickém vývoji srov. např. Macek, J.: Jagellonský věk v českých zemích 1471-1526). 3. Města, Praha 1998, s. 207-213; Dülmen, Richard van: Kultura a každodenní život v raném novověku. (16. - 18. století). I. Dům a jeho lidé. Praha 1999, s. 41-57; Dějiny hmotné kultury. Kultura každodenního života od 16. do 18. století. Red. J. Petráň, II, 1, Praha 1995, s. 169-178 ad.

3 Srov. např. Fauve-Chamoux, A.: K historii vdov. HD, 23, 1999, s. 15-29.

4 Zemský archiv v Opavě, fond Karolinský katastr (dále ZAO, fond KK), inv. č. 38, 51-53, 56-58. Srov. Korbelařová, I.: První katastrální šetření ve městech na Těšínsku. I, Těšínsko, 1999, č. 3, s. 1-6, č. 4, s. 8-17.

5 Zde započítány pro zjednodušení domky na předměstí, a to jak po zámeckou jurisdikci, svobodná stavení i tzv. nádenické domky. U ostatních měst zohledněny, není-li uvedeno jinak, jen domy pod městskou jurisdikci.

6 Při výpočtu byly zohledněny jen skutečně osazené domy, nikoli poustky, prázdné parcely a požářiště ve Frýštátě a Frýdku (srov. výše informace

- o domovní zástavbě měst.) V poddanských městech komory byly mezi privilegované, tedy pravovárečné, započítány ve shodě s dobovými zvyklostmi všechny domy ve vnitřním městě. ZAO, fond KK, inv. č. 38, 51-53, 56-58.
- 7 Pro srovnání: na Starém Městě pražském byly roku 1429 ženy v čele 15,92 % měšťanských a 11,57 % podružských domácností, v Prachaticích v roce 1585 v čele 11,6 % domácností. Pátková, H.: Žena ve středověkých berních rejstřících. In: Žena v dějinách Prahy. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies. Edd. J. Pešek a V. Ledvinka, Documenta Pragensia XIII, Praha 1996, s. 47-55; Grulich, J. - Zeithofer, H.: Struktura jihočeských venkovských a městských domácností v 16. a 17. století. (Příspěvek k dějinám sociální každodennosti poddaných v období raného novověku). Historická demografie, 23, 1999, s. 72.
- 8 V německých zemích to bylo v průměru 10,7 %, v Rakousku jen 7,2 %
- 9 Ve studovaných lokalitách jižních Čech (panství Třeboň, Chýnov) bylo v roce 1651 vedeno ženami jen okolo 5,5-6,2 % z celkového množství domácností, v severních Čechách (Liberec, Frýdlant) v roce 1677 v průměru 3,9 % a v roce 1722 dokonce jen 3,0 %. Grulich, J. - Zeithofer, H.: Struktura, s. 72; Ogilvie, S. - Edwards, J.: Ženy a „druhé nevolnictví“ v Čechách na počátku novověku. HD, 22, 1998, s. 9-1.
- 10 Nejstarší sčítání lidu prováděná v habsburských zemích sledovaly údaje o ženách jen v omezené míře, pro Slezsko je ale nemáme ani tak k dispozici. V socioprofesionálních výkazech z doby okolo roku 1780 byly ženy s ohledem na zaměření sčítání pro vojenské účely vykazovány bez bližších specifikací. Dvořáček, F.: Soupisy obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754-1921. Československý statistický věstník, VI, 1925, s. 351-352; Popis slezského obyvatelstva v ZAO, Sbírce rukopisů.
- 11 ZAO, fond KK, inv. č. 146, 147.
- 12 Ogilvie, S. - Edwards, J.: Ženy a „druhé nevolnictví“, s. 18, 23 n.
- 13 Srov. Macek, J.: Jagellonský věk, 3., s. 211.
- 14 Přesněji 12,7 % ze 71 živností (18 pekařských, 1 pernikářská, 24 řeznických, 28 obuvnických lávek). ZAO, fond KK, inv. č. 53.
- 15 K životním peripetiím majitelky jablunkovských jatek Mariany Myškové podrobněji v oddíle o obyvatelstvu měst. Srov. Korbelařová, I.: Ze života jablunkovských měšťanů na počátku 18. století. Těšínsko, 3, 1993, s. 1-3.
- 16 Kromě živnosti jí patřil pravovárečný dům nedaleko náměstí. ZAO, fond KK, inv. č. 58.
- 17 ZAO, fond KK, inv. č. 53; Korbelařová, I.: Několik poznámek k dějinám obchodu v Opavě v raném novověku. Acta historica et museologica Universitatis Silesiae Opaviensis, řada C, 4, 1999, s. 8-35.
- 18 Jen pro srovnání: v roce 1802 tvořily např. ve francouzské Remeši domácnosti v čele se ženami 24 % ze všech. Z nich 51 % byly domácnosti vdovské, zatímco na svobodné ženy připadalo 42 % domácností. Zbytek, tedy 7 %, byly domácnosti žen rozvedených nebo rozloučených. Fauve-Chamoux, A.: K historii vdov, s. 21-23.
- 19 Srov. Ogilvie, S. - Edwards, J.: Ženy a „druhé nevolnictví“, s. 5-49.
- 20 ZAO, fond KK, inv. č. 53.
- 21 Údaje pro předměstí nejsou podle všeho přesně vedeny, mnohdy nejsou uvedena jména nájemců, ani jiná specifikace.
- 22 ZAO, fond KK, inv. č. 146.
- 23 Státní okresní archiv ve Frýdku-Místku, fond Archiv města Jablunkova, inv. č. 24, sign. G 55, inv. č. 25, sign. G 55. Pro venkov srov. Ogilvie, S. - Edwards, J.: Ženy a „druhé nevolnictví“, s. 22-23, 31-39 ad. O podobném přístupu k samostatným hospodyním v čele poddanských usedlostí vypovídají i zprávy z 18. století např. z Frýdecka (Morávka). Za informaci děkuji Markétě Kouřilové.
- 24 Srov. osudy opavských měšťanek Susanny Marie Petrachové, provd. Blaschkové a její nevlastní dcery Anny Marie, provd. Fischerové, krátkodobě majitelé hotelu Zlatá koruna. Korbelařová, I.: Výbava opavské měšťanské nevěsty z počátku 18. století. Vlastivědné listy, 1, 2000, s. 7-9. Hospodařit mohly celoživotně, zřejmě dokonce programově, i svobodné ženy. Příběh jedné z takových měšťanek žijících v letech 1640-1606 v Lounech, popisuje ve světle soudních sporů Roedl, B.: Sudička Anna Hubková. In: Žena v dějinách Prahy, s. 135-143.
- 25 Výzkumy z Moravské Ostravy provedené pro 2. polovinu 17. století ovšem dokládají, že ovdovělé ženy do nového svazku přilíhly nespěchaly a že se častěji znovu ženili vdovci než vdovy. Autor rozboru to přikládal špatným zkušenostem žen z předcházejících sňatků a naopak snahou mužů zajistit nejen výchovu dětem a domácnosti hospodyně, ale také sobě péči na stáří. Proto také podle něho volili častěji svobodné dívky než věkem si rovné vdovy. Matějka, F.: Život v Moravské Ostravě v 17. století. In: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města. 11, 1981, s. 371-372. Srov. Horský, J. - Seligová, M.: Rodina, s. 15; Grulich, J. - Zeithofer, H.: Struktura, s. 71-73.

Sakrální stavby v Karviné-Doly

Lumír Čermák

Kdo dnes poprvé cestuje z Ostravy do okresního města Karviné po silnici I/59, s překvapením za Orlovou se podívá na osamělý kostel výrazně nakloněný od svislice k jihu. V duchu možná zaváhá, co v opuštěné krajině s několika těžními věžemi na obzoru, mezi odvaly a odkališti, vprostřed zavodněných tůní, v zemi, jako poznamenané kopytem ďáblůvým, hledá stánek Boží.

Netuší, že zde ještě před 70 lety kypěl bohatý život jednoho z největších měst na Těšínsku, původní Karviné, od roku 1950 Karviné-Doly. Nenapadne ho ani, že tato místa byla osídlena již někdy na sklonku 13. století. Německá kolonizace, podporovaná tehdejšími zeměpány, knížaty těšínskými, dala zde vzniknout osadě Arnoldsdorf, neznamenala však ani výraznou změnu obživy, ani pronikavé zvýšení počtu obyvatel. Předpokládá se, že kolem roku 1331 mohlo na tomto

území sídlit přibližně 180 osob, že tehdy zde byli již i nějací řemeslníci a nechyběla jistě ani krčma. I když počet obyvatel se do konce století nemohl výrazně zvýšit, přesto na přelomu 14. a 15. století vznikl na této lokalitě i první kostel. Písemně je doložen v roce 1447 v seznamu arcikněže těšínského o vybírání tzv. svatopetrského halře. Šlo o dřevěný kostelík, zasvěcený sv. Martinu. Stával nedaleko dnešního zděného kostela. Jedině presbytář kostelíka byl zděný, rovněž klenutí nad hlavním oltářem. Zbývající velká loď s postranními galeriemi, krytými šindelem, byla dřevěná. Nízký prkenný strop byl pomalovaný, hliněnou podlahu nahradila cihla jen u hlavního oltáře. Podle vizitační zprávy z roku 1688 byly v kostele sv. Martina dva zděné a dva dřevěné oltáře, dřevěná kazatelnice, křtitelnice kamenná. V lodi byly obyčejné lavice, dřevěná panská lavice byla

Katolický kostel
sv. Jindřicha v Karviné

Katolický kostel sv. Jindřicha, v popředí radnice v Karviné

u hlavního oltáře. Prvním, kdo sedával na této lavici, byl pravděpodobně pan Mikuláš Stopák, později rytířský rod Kytliců, který začal užívat jména Karvinský z Karviné a nakonec Larischové. Jejich rod zůstal pak v Karviné až do 20. století. Zděná kaple kostela sv. Martina, v době zmíněné vizitace sloužící pro ukládání kostelních věcí (sakristie byla zchátralá), se stala na dlouhou dobu i hrobkou tohoto rodu.

V 16. století proniklo i na Těšínsko učení Lutherovo v té míře, že téměř veškeré obyvatelstvo se hlásilo k protestantství. I původně katolický kostel v Karviné přešel do rukou evangelíků (1534) a stal se jejich stánkem na dobu 120 let. Teprve dosazená zvláštní protireformační náboženská komise, která v době necelého měsíce (21. 3. – 18. 4. 1654) na Těšínsku pozavírala 49 evangelických kostelů a vyhnala protestantské kněze, předala karvinský kostel již pátý den svého působení do rukou katolické církve. Nesmlouvavá protireformace vedla řadu protestantských rodin (a nejen karvinských) k exulanci. Počet obyvatel Karviné koncem 17. století radikálně poklesl. Ti, co přestoupili ke katolictví, učinili tak nejspíš jen naoko, značná část obyvatel Karviné totiž se po vydání tolerančního patentu v roce 1781 znovu vrátila ke své

„luterské“ víře. Nicméně, ztrátu kostelíka sv. Martina v Karviné již nikdy evangelíci nenahradili.

V roce 1861 byl postaven evangelický kostel v Orlové. K němu bylo přifařeno 15 obcí, včetně Karviné; všichni věřící byli předtím (1900 osob) zařazeni z části k Bludovicím, z části k Těšínu (Bayer). Teprve na přelomu 19. a 20. století byl v lokalitě Na Kopci založen evangelický hřbitov. Tam postavena i kaple z režného zdiva i s věžičkou. Ta se užívala i k pobožnostem. (Na hřbitově je dnes již zpusťlý pomník obětí tragického neštěstí na dole Gabriela v roce 1924). Je zřejmé, že původní okázalý pomník na současném městském hřbitově pochází z doby mnohem pozdější.

Z emigrace evangelíků v 17. století profitoval jen rod Larischů. Ten totiž převzal sám rozsáhlé majetky exulantů, část z nich sice pronajal, ale zbytek obhospodařovali jeho hospodářští úředníci. Na katolickou církev ze zabraných pozemků prakticky nic nevyšlo. Pociťoval to i tehdejší místní farář a chátrala tak i stavba kostela. Špatné hospodářské poměry usedlíků se jen nepatrně a pomalu zlepšovaly, takže až v 18. století bylo rozhodnuto o novém kostele. Zchátralý kostel sv. Martina byl stržen a nahrazen opodál zděným kostelem, s jehož stavbou se počalo v roce 1735. Fundátorem bohaté kostelní výzdoby se stal patronátní pán, František Vilém Larisch. Kostel již nebyl (snad že i Luther byl Martin?) zasvěcen sv. Martinovi; nejspíše krátká doba od kanonizace sv. Petra z Alcantary (1669, původním jménem Pedro Garavit, mystik, člen a později provinciál řádu františkánů-observantů) vedla k zasvěcení nového kostela právě tomuto světcí. Kostel byl vysvěcen fryštátským knězem Janem Krušinou a následně ještě 5. 8. 1759 též vratislavským biskupem. V polovině 19. století byl u kostela provedena nástavba věže o nižší hrázdné zvonové patro.

Larischové, kteří šikovnými transakcemi rozšiřovali své majetky, dosáhli v roce 1748 povýšení do stavu hraběcího. Aby zdůraznili své postavení, rozhodli se koncem 18. století pro výstavbu klasicistního zámku ve středu obce při hlavní silnici. Po zvyku tehdejší šlechty byla v zámecké budově zřízena též soukromá kaple, zasvěcená sv. Kříži.

V té době byla obec Karviná stále ještě převážně zemědělská. Ke změně hospodářských poměrů a tím i k vzestupu obyvatelstva došlo až později. V katastru obce na kopci Ptáčník a v Kaminštoku, na pozemcích rodu Larisch-Mönnichů, kde vycházel až na povrch karbon, bylo v roce 1776 nalezeno

Starý kostel v Karviné

černé uhlí. Tento nález nejenže uvedl jméno Karviné natrvalo do světové geologické literatury (Ostravsko-karvinský revír), znamenal však také téměř raketový rozvoj celé obce.

Úměrně vzestupu těžby uhlí od osmdesátých let 19. století stoupal i růst počtu obyvatelstva, kterému dosavadní bytový fond zdaleka nepostačoval. Ve snaze stabilizovat osazenstvo svých důlních podniků přistoupili těžaři k rychlé výstavbě jednoduchých závodních domů, soustředěných do jednotlivých hornických kolonií. Karviná-Doly se v krátké době stala nejpočetnější obcí na Těšínsku.

Záhy se ukázalo, že kostel sv. Petra z Alkantary je pro rostoucí obec těsný a nevyhovující. Za hojné pomoci Jindřicha Larisch-Mönnicha a převážně na jeho pozemcích (z části i odkoupených od místního sedláka Šlachty) byl v letech 1894-1897 asi kilometr od starého kostela vybudován nový, důstojný stánek církve katolické zasvěcený (podle hlavního donátora?) sv. Jindřichu. Projekt architekta Černého, inspirovaný bazilikou sv. Kříže ve Florencii, umožnil v chrámovém

prostoru soustředit až 4 000 věřících. Stavbu provedla firma Ing. Hugo Königsbergra nákladem 500 000 korun rakouských. Asi polovina prostředků byla získána sbírkami mezi farníky, patronátní pán přispěl jednou třetinou a 80 000 korun věnoval tehdejší majitel dolů Gabriela a Hohenegger, arcikníže Albrecht. Kostel byla vybaven zvonem vysokým 1,35 m, širokým 1,57 m. Kdy byl tento „nový“ kostel vysvěcen a kým, se nepodařilo zjistit.

Fridolín Šlachta ve své práci o Karviné uvádí bez podrobností ještě kostelík v zámecké zahradě. Doba vzniku není jasná, jistě stál již před rokem 1879, neboť Bayer ve svých Denkwürdigkeiten rovněž píše o kapli, stojící osaměle na kopci v Solci u silnice do Suché s třípytícím se křížem na kopuli. Lze jen předpokládat (pokud nevznikl ještě dříve), že stavba kostelíka byla součástí velkorysého záměru Jana Larisch-Mönnicha, kterým by podtrhl nejen hospodářské postavení rodu, ale i svou politickou pozici: vybudovat nové honosné sídlo, obklopené rozsáhlým parkem,

Boží muka – kaple na Jindřichově

Foto Lenka Čermáková

Celkový pohled na Karvinou

*Kaple Neposkvrněného početí Matky Boží (kaple Barbory Szewieczkové)
Foto Lumír Čermák*

právě na Soleckém kopci. K impozantní parkové úpravě patřila i rodová hrobka ve východní části a nelze vyloučit i onen kostelík, zejména náhradou za opuštěnou kapli sv. Kříže ve starém zámku, změněném nyní jen na hospodářské ředitelství larischovského panství.

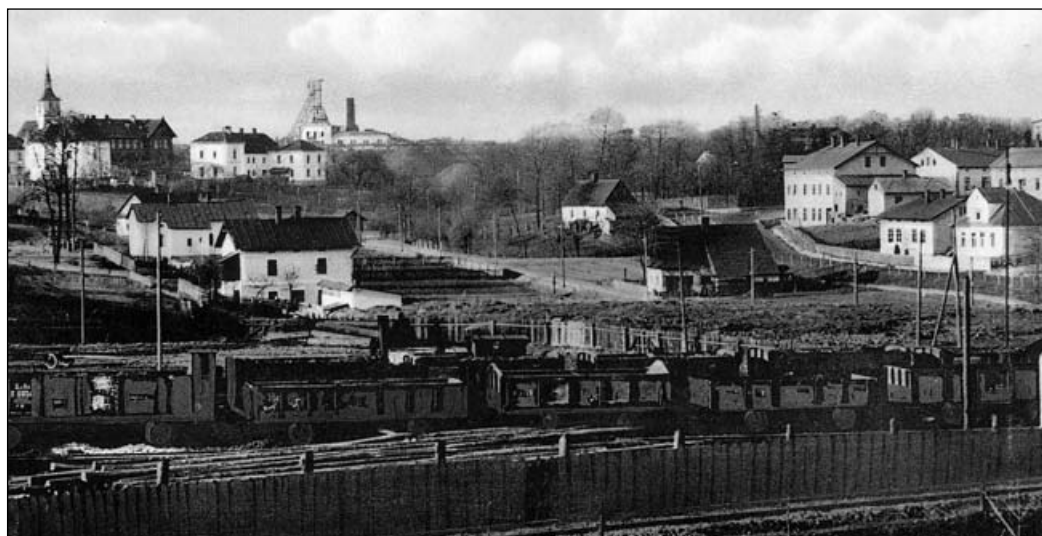
Do výčtu budov sloužícím jako modlitebny v Karviné-Doly je nutno zahrnout i místní synagogu. Nepočetný karvinský židovský modlitební spolek ji zřídil úpravou staršího objektu nedaleko nového kostela a předal jejímu účelu 15. 9. 1929. Měla však krátké trvání. V roce 1939, po obsazení Karviné nacisty, stihl ji osud mnohých dalších židovských modliteben. Byla „neznámými“ pachateli vypálena.

V roce 1923 byla obec povýšena na město, v roce 1930 kulminoval počet obyvatel Karviné (22 317 osob). Pak začal klesat (hospodářská krize třicátých let vyvolala přechodný pokles těžeb). Následující válečná a pová-

lečná vysoká poptávka po uhlí již počet obyvatel města neovlivnila. Klesající trend zůstal zachován, počet občanů naopak prudčeji klesal. Způsobila to radikální mechanizace dobývacích prací zvyšující nebývalým způsobem i produktivitu těžby uhlí. Za vyuhlením mohutných karvinských slojí šly ruku v ruce i pronikavé poklesy a devastace povrchu. Jednotlivé stavby se začaly naklánět, praskat. Je znám případ, kdy v 50. letech minulého století poblíž dolu Gabriela se během noci zřítily štítová zeď třípodlažního obytného domu a obnažila pohled do několika zařízení pokojů. S ohledem na postup devastací se v obci přestal obnovovat bytový fond a ponechával se jen na dožití. Nové byty se stavěly mimo poddolovaná území, obec se počala vyliďňovat. Koncem 20. století žilo na území města již jen kolem 1 000 osob. Uhlí sice přineslo Karviné její překotný vzestup, ale i pád.

Devastacím se nevyhnuly ani církevní stavby. V padesátých letech minulého století

*Celkový pohled na Karvinou.
Pohlednice ze sbírek
MUZEA TĚŠÍNSKA*

byl stržen starý zámek s kaplí sv. Kříže, značně poškozen byl i nový kostel sv. Jindřicha, který byl nakonec z bezpečnostních důvodů demolován v roce 1960. Na evangelickém hřbitově poblíž osady Nový Jork se sice pohřbívalo ještě v 80. letech 20. století, poddolování ovlivnilo ale kapli na hřbitově. Dosud sice stojí, opuštěná, má však propadlé stropy a viditelně chátrá. Dnes se pohřbívá již jinde, převážně ve Fryštátu. Údajně se jedná dokonce o zrušení hřbitova a jeho začlenění do odvalového hospodářství.

V současnosti má Slezská církev evangelická a.v. v Karviné-Doly farní úřad v budově stojící osaměle uprostřed zeleně mimo hlavní silniční průtah ve vzdálenosti asi 200 m. Je to jednoduchá lehká stavba obdélníkové půdorysu, bez věže, jen s křížem na hřebenu valbové střechy. Dřevěná štíhlá věžička před vchodem asi nahrazuje zvoničku. V této budově se scházejí místní věřící i k bohoslužbám. Údajně však i tento objekt bude pro klesající počet farníků a stoupající náklady na provoz opuštěn.

Zmizelo již zcela ze Sockého kopce honosné sídlo Larisch-Mönnichů; v džungli spustlého parku dnes nenaleznete ani jejich rodové mauzoleum, ani zámecký kostelík. Jen ztracen mezi vzrostlými stromy vedle Zámecké ulice, směřující do Stonavy, se vysoko tyčí osamělý dřevěný kříž z roku 1886, jak hlásí tabulka na jeho patě: „Erecta 1886 renov. 1933“. Je to jeden z posledních zachovalých křížů v Karviné-Doly; zcela již zanikl dřevěný kříž u Hořínka (rozcestí Komenského a na Punčovci), k němuž směřovala prosební procese v dobách sucha, také dřevěný kříž na Křístkovci i na Bendovce, kamenný kříž z roku 1894 od kostela sv. Jindřicha i Boží muka z Molendovky a z Komenského ulice. Jen kamenný kříž z roku 1874 od nemocnice byl přenesen do Fryštátu.

A tak, paradoxně, ze tří katolických kostelů v Karviné-Doly se dochoval jen ten nejstarší. I když byl hornickou činností také důkladně poznamenán. Nejenže pamětníci při líčení apokalyptického výbuchu na jámě Gabriela v roce 1924 neopomínali připomínat totální destrukci těžní věže a dodávali, že kus traverzy byl výbuchem vymrštnut až do kostela sv. Petra z Alkantary, vzdáleného téměř 500 m, ale vytěžení uhlí pod kostelem vyvolalo jeho pokles o více než 30 m i jeho naklonění od svislice, připomínající známou šikmou věž v Pise. Po roce 1945 byla pro bezpečnost snesena zvonová nástavba, ba s ohledem na nebezpečí úrazu byl v roce 1992 vydán demoliční příkaz na celou kostelní

budovu. Nicméně, s přispěním Dolů ČSA a Darkov, které dnes pod Karvinou-Doly těží, se podařilo kostel sv. Petra z Alkantary zachránit. 7. prosince 2000 bylo oficiálně vyhlášeno ukončení rekultivace celého jeho okolí, takže kostel po úpravě mohl být slavnostně za účasti biskupa ostravsko-opavské diecéze, Františka Václava Lobkowicze, koncem roku znovu vysvěcen a v plném lesku navrácen věřícím.

Do výčtu zmizelých objektů a církevním posláním by měly být jistě zahrnuty i kaple domovní jako již zmíněná kaple sv. Kříže ve starém karvinském zámku a nejspíše i v klášterní budově kongregace sester De Notre Dame z roku 1887 na Komenského ulici, v polské klášterní škole v bývalé kolonii na Jindřichu, či řeholním domě sester Služebnic Božích v Kostelní ulici.

Na území obce dnes již nenajdete ani nejstarší samostatnou kapličku sv. Jana Nepomuckého z roku 1734 (stávala na rohu Komenského a Husovy ulice, poblíž dnešní evangelické fary), zanikla i kaple márnice nedaleko jámy Barbora. Zachovala se dosud kaple na Sovinci. Byla vybudována u hlavní silnice z Ostravy do Fryštátu poblíž obecní hranice s Lazy. Hlavní tah silniční byl přeložen a sama kaple se v místech jinak pustých ztrácí uprostřed zdivočelých, dříve asi dobře udržovaných stromů a keřů vysazených po obou stranách jejího oplocení. Povzdech kolemjdoucího: „přežila Hitlera i Husáka, Havla nepřežila“, není daleko od pravdy. Zmizela vstupní mříž, kříž ze střechy, veškerý mobiliář. Na podlaze se válí suť a různě pohozené věci. Jen mramorová deska nad vchodem dosud dokládá poslání této drobné stavby: „Na część Matki Bożkiej i okazji 50 letnego jubileusza

*Kostel sv. Petra z Alkantary, exteriér/interiér
Foto Aleš Milerský*

*Farní úřad Slezské církve a.v.
Foto Lumír Čermák*

Kaple na evangelickém
hřbitově

Foto Lumír Čermák

*ogłoszenia dogmatu o jej niepokalanem Po-
częciu i nieodżałowanej pamięci swemu zma-
rłemu mężowi Fr. Szewieczkowi wybudowała
w roku 1904 Barbara Szewieczkowa“.*

Podobný nápis by měl být osazen i na božích mukách – kapli, stojící poblíž dříve značených cest Husovy, U Františky a Na Kamenci proti zaniklému již dvoru a osadě Jindřich. Vznikla totiž jako pomník obětí hrůzného důlního neštěstí, ještě po 40 letech považovaného za světově největší. V červnu 1894 zachvátila všechny tehdejší karvinské Larisch-Mönnichovy doly obrovská exploze, při níž zahynulo 227 horníků, 7 dozorců

a jeden důlní inženýr. Většina z nich zůstala navždy pohřbena v podzemí. Kaple byla postavena na jejich paměť nad centrem výbuchu. Ještě dnes naleznete v opuštěné krajině tuto vysokou štíhlou cihelnou stavbu, jakousi niku pro neexistující sochu. Nechybí jí ani kříž na střeše, ani mřížový vstup, jen ta socha z podstavce zmizela. A chybí jakýkoliv odkaz na poslání této kaple.

Tak jako chátrající, již zmíněný pomník obětí neštěstí na Gabriele na evangelickém hřbitově, tak i tato kaple by si zasloužila prvořadou pozornost těch, kdož usilují v Karvině o zachování historických památek.

LITERATURA

Šlachta, Fridolín: Dějiny hornického města Karvinné, 1937

Ottův slovník naučný, díl XIV, 1899

Kuča, Karel: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1997, nakladatelství Libri

Attwater, Donald: Slovník svatých, Vimperk-Rudná 1993, Papyrus-Jeva

Bayer, Julius: Denkwürdikeiten der Stadt Freistadt im Herzogthum Schlesien, Vídeň 1879 – překlad, knihovna archivu OKD

Sochor, Franciszek: Vzpomínky na město Karvinná, strojopis, knihovna archivu OKD

Perdoch, Jaroslav: Ocenil záchranu památky, Svoboda, 8. 12. 2000

Turistická mapa Ostravsko 1 : 50 000, edice KČT č. 61/62, Harmanec 1997, 1. vyd.

Freistadt (Schlesien) mapa 4061, 1 : 75 000, Zeměměřičský úřad Čechy a Morava, 1944, 18. vyd.

„Noviny Těšínské“ Písmo posvěcené českému lidu ve Východním Slezsku

(k 110. výročí založení novin)

Gabriela Chromcová

Blandina Čížková

Vznik Novin Těšínských

„Drazí rodáci z knížectví Těšínského! ... Těmito slovy před 110. léty přivítal čtenáře první český list na Těšínsku „Noviny Těšínské“.

České národní hnutí mělo na Těšínsku po roce 1848 slabší pozice, protože stav českého uvědomění byl nízký. Šlechta byla zcela německá, měšťanstvo poněmčeno a slovan-
ský lid bez opory. Slezsko bylo považováno za okrajovou část České koruny, jehož národnostní poměry a uspořádání bylo v Praze dost nejasné. České národní hnutí se obracelo spíše k Opavě, kde začal v roce 1861 vycházet první český list ve Slezsku „Opavský besedník“.

Otázkám Slezska bylo v začátcích vydávání českých novin věnováno velmi málo místa.

Od roku 1848 vycházely na Těšínsku polské noviny „Gwiazdka Cieszyńska“, německá „Silesia“ měla již 35 let. Jak píše J. L. Mikoláš: „Čas už byl dávno a půda též,

aby se český list na Těšínsku ujal a pevně zakotvil. ... Zde musel nastoupiti takový list místní a řízený lidmi, již znali poměry těšínské i potřeby lidu z vlastního poznání ...“.

V roce 1880 přichází do Těšína několik národně uvědomělých mužů. Byl to zejména soudce Věnceslav Hrubý a soudce Bedřich Šimeček. Věnceslav Hrubý brzy vystihl, že českému lidu na Těšínsku schází kulturní a hospodářské středisko a proto cílevědomě tvořil základy české organizace. V roce 1882 vzniká český spolek literární a zábavní klub „Snaha“ v Těšíně. Jeho předsedou se stává prof. dr. Josef Fischer, snaží se soustředit všechny Čechy na Těšínsku. Nejvěrnějším a nadšeným členem byl stolař Jan Čížek, který s dcerami Blandinou a Marií navštěvoval všechny kulturní podniky.

Nutnost hájit české zájmy na Těšínsku byla pocítována velmi silně, zrodila ve „Snaze“ myšlenku vydávání českých novin a v roce 1894 vyvolala založení „Novin Těšínských“.

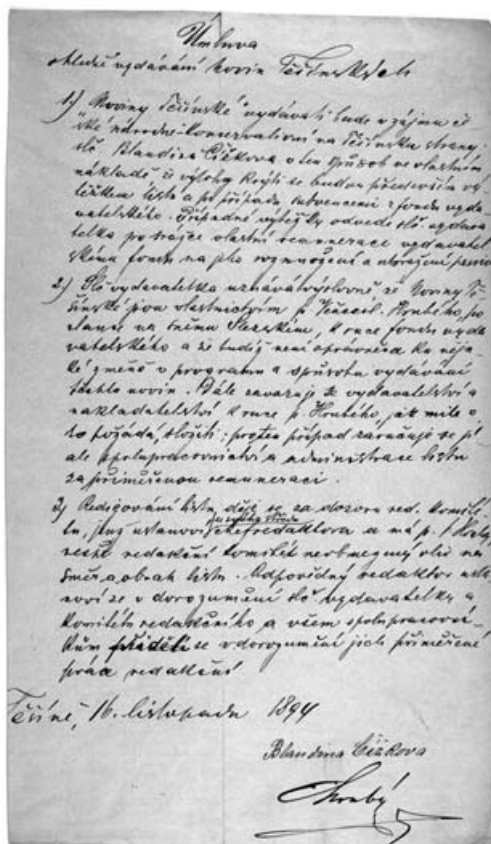
Dne 9. října 1894 svolal Věnceslav Hrubý do bytu těšínského kupce, pana Františka

Pospíšila, poradu. Zúčastnili se jí: c. k. soudní adjunkt Bedřich Šimeček, František Pospíšil, kaplan Tagliafero, prof. Antonín Landsfeld, c. k. soudní rada Konvalinka. Na této poradě byl schválen název časopisu a bylo stanoveno, že bude vycházet třikrát měsíčně. Majitelem listu byl pan V. Hrubý. Bylo navrženo založení vydavatelského fondu, který měl být udržován ve výši 1000 až 2000 zlatých. Redakční komitét tvořili: Hrubý, Šimeček, Tagliafero a Landsfeld. Pro tisk byla vybrána knihtiskárna Karla Prochasky v Těšíně.

Na další poradě v Orlové, v bytě inženýra Karla Prausy, byl jmenován odpovědným redaktorem Stanislav Pokorný, majitel hudební školy v Těšíně. Vydavatelkou a administrátorkou byla ustanovena slečna Blandina Čížková.

Po rozeslání dopisů českým starostům obcí, spolkům, a správám škol o přípravě obsahu listu, vyšlo za velkého zájmu česky smýšlejícího lidu na Těšínsku dne 1. prosince 1894 první číslo prvních českých novin „Novin Těšínských“.

Úmluva o vydávání novin

Noviny Těšínské

Grafická úprava novin byla podobná ostatním časopisům té doby. Hlavní motto novin bylo: „Sláb jenom ten, kdo ztratil v sebe víru“. Začínaly vždy úvodníkem, který přinášel poučení o oblasti politické, soudobých a kulturních událostech. Každé číslo přinášelo zprávy z „Tuzemska“ a „Cizozemska“. K dalším rubrikám patřily: „drobné zprávy“ (informovaly o dění na Těšínsku), besedy a fejetony psané nářečím, dopisy z obcí, rubrika „Věstník školský“, hospodářská besídka, rubrika „Z naší dávnověkosti“, „Rozhled v písemnictví a umění“, listárna, „zprávy bursovní a tržní“ a „inzeráty“. Noviny se od začátku snažily stát regionálním periodikem (nasvědčovalo tomu provolání: „Drazí rodáci z knížectví Těšínského! ...), ale brzy se rozšířily i za hranice Těšínska.

V prvním čísle bylo vysvětleno zaměření a program novin, uveřejněna výzva ke spolupráci a k předplacení. Cena předplatného byla 2,80 zlatých na rok. Sídlo redakce a administrace bylo v Těšíně na ulici Konviktské č. 2 (dnešní ulice Regera v Cieszyńie). Noviny vycházely střídavě o šesti a o osmi stranách. V počátcích list vycházel třikrát měsíčně, od 2. ročníku se stal týdeníkem. V roce 1907 vycházely „Noviny Těšínské“ dvakrát týdně.

S nadšením byly noviny uvítány Opavským týdeníkem: „Obsah je velmi pestrý ... V čele přináší vřele provolání k rodákům knížectví Těšínského ...“.² Většina časopisů jako „Moravská orlice“, „Národní listy“, „Lidové noviny“ se vyjadřovala o „Novinách Těšínských“ kladně. Také i „Gwiazdka Cieszyńska“ konstatuje, že nový list je svědomitě a zručně redigován. Hlavním nepřítelem

TĚŠÍNSKÉ NOVINY

NEZÁVISLÝ ČASOPIS PRO TĚŠÍN A TĚŠÍNSKÉ SLEZSKO • 1 SIGNÁLNÍ VYDÁNÍ • ZÁŘÍ 1991

„Novin Těšínských“ se stal německý list „Silesia“, se kterým vedly na svých stránkách nejvíce bojů a polemik.

Politická linie „Novin Těšínských“ byla určována V. Hrubým z pozice majitele listu. Ve většině úvodníků a programových statích byly politické události vysvětlovány tak, aby je pochopil i čtenář ne příliš politicky zbláhly, protože noviny měly prorazit i v těch vrstvách, kde dosud nebyli zvyklí na četbu.

Za přispěvovatele jmenujme historika Vincence Praska, dr. Františka Slámu, Josefa Zukala a jiné.

Podle „Vlastivědného sborníku slezského“ z roku 1926 : „...co ale zvlášť „Těšínské Noviny“ odlišovalo od jiných novin v jejich prospěch, bylo množství dopisů z kraje, čímž list nabyt jisté regionální barvitosti. Za to celková úroveň však nebyla zvlášť vysoká ...“.³

Milan Rusínský v roce 1946 hodnotí list takto: „...Noviny Těšínské jsou bystrou a namnoze podnětnou kronikou své oblasti ...

Skutečně některé ročníky *Novin Těšínských* jsou přímo vzornou ukázkou dobře vedeného krajského časopisu a v celku si tyto noviny udržely vždy svou slušnou úroveň novinářskou, kulturní i vlastivědnou“.⁴ Uvádí také, že tento list byl mezi prvními v kraji, který přinesl kritické zhodnocení Bezručova díla.

Za prvních 15 let působení „Těšínských Novin“ (od prosince 1894 roku do listopadu 1909) se vystříдалo 15 redaktorů. Mezi významné, kromě prvního redaktora Pokorného, patřili: František Hradský a Josef Smýkal.⁵

Vydávání nebylo vždy bez obtíží, zejména finančních. Noviny nepřinášely zisk. V roce 1907 náklad nepřesahoval 1000 odběratelů. Téhož roku se redakce „Novin Těšínských“ přestěhovala do Frýdku. Od roku 1910 noviny vycházejí s titulem: „Poutník po českém Těšínsku a Místecku“. Po odchodu Blandiny Čížkové z redakce kvalita novin upadala. Jejich zánik je uváděn rozdílně - podle J. L. Mikoláše: „ukryl“ se list ještě na čas pod křídla „Opavského Věstníku“, kde do roku 1918 (vycházely jako zvláštní otisk).⁶ Podle J. Kubíčka poslední číslo vyšlo dne 23. prosince 1914,⁷ podle V. Hrubého bylo vydávání zastaveno v roce 1916.⁸

V roce 1937 vydával „Těšínské Noviny“ František Sedláček v Českém Těšíně, bohužel vyšly jenom dva ročníky - 1937 a 1938. Z dostupných pramenů není zřejmé, zda tyto noviny měly navazovat na „Noviny Těšínské“ z roku 1894. Ve sbírkách muzejní knihovny Silesia byl nalezen ještě ročník 1945, podle O. Müllera vycházel od července do prosince roku 1945.⁹

Teprve rok 1990, téměř 100. výročí založení „Novin Těšínských“, inspiruje těšínské nadšence k obnovení vydávání listu a objevuje se nultý ročník „Těšínských novin“ (v pozměněném názvu).

V úvodníku listu dr. Zbyšek Ondřeka doslova píše: „Zeptáte se tedy, proč vlastně se do takového podniku pouštíme ... Je tomu proto, že nám chybí citelně takové noviny, které by informovaly o tom, co se děje nejen v Praze, Brně či Ostravě, ale především o kulturním a společenském dění na Těšínsku...“.¹⁰

Seznam dárců na vydavatelský fond „Novin Těšínských“

Seznam dárců na vydavatelský fond „Novin Těšínských“ 1898

První část - typy listů	Typy listů	První část - typy listů	Typy listů
1. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	2. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	3. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	4. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
5. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	6. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	7. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	8. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
9. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	10. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	11. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	12. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
13. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	14. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	15. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	16. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
17. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	18. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	19. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	20. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
21. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	22. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	23. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	24. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
25. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	26. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	27. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	28. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
29. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	30. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	31. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	32. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
33. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	34. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	35. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	36. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
37. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	38. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	39. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	40. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
41. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	42. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	43. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	44. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
45. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	46. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	47. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	48. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
49. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	50. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	51. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	52. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
53. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	54. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	55. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	56. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
57. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	58. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	59. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	60. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
61. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	62. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	63. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	64. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
65. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	66. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	67. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	68. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
69. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	70. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	71. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	72. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
73. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	74. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	75. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	76. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
77. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	78. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	79. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	80. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
81. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	82. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	83. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	84. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
85. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	86. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	87. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	88. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
89. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	90. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	91. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	92. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
93. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	94. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	95. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	96. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.
97. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	98. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	99. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.	100. Jan. Trápek, ul. n. l. 5.

Redakci tvořili: dr. Zbyšek Ondřeka, Petr Sedláček, Eduard Pawlica a Jindřich Koudela. Zájem veřejnosti byl velký. Časopis nejprve vycházel jako cyklostyl bez obrázků. Sedmé číslo nultého ročníku bylo již v nové grafické úpravě.

Ve zvláštním vydání k „Slezským dnům“ v září 1990 vedoucí redaktor Zbyšek Ondřeka představuje záměr novin: „...aby to byly noviny politicky nezávislé, svobodné, moderní... budou určeny obyvatelům těšínského Slezska“.¹¹

„Těšínské noviny“ vychází v letech 1991 až 1993 ve třech signálních vydáních. Z posledního 3. signálního vydání je zřejmé, že redakce se potýkala s finančními problémy: „přestože okruh jak autorský tak příznivecký podstatně vzrostl“ a proto „Těšínské noviny tedy vyjdou vždy „kdy toho bude třeba“, nejméně jednou ročně“.¹² V roce 1994 dr. Z. Ondřeka shrnuje ve svém článku ve třetím čísle časopisu Těšínsko dosavadní práci redakce a obsahovou náplň novin.¹³ Zamýšlí se také nad dalším osudem „Těšínských novin“, jejichž další vydávání bude závislý především na ekonomické situaci. Pozdější zmínky o „Těšínských novinách“ scházejí.

Blandina Čížková – „slezská Božena Němcová“

Narodila se v Řísutech (okres Kladno) dne 6. července 1859. V roce 1870 přišla

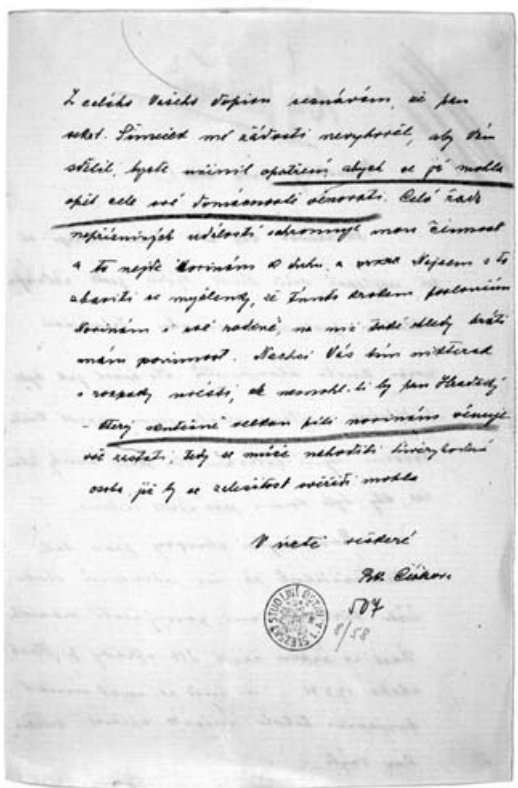
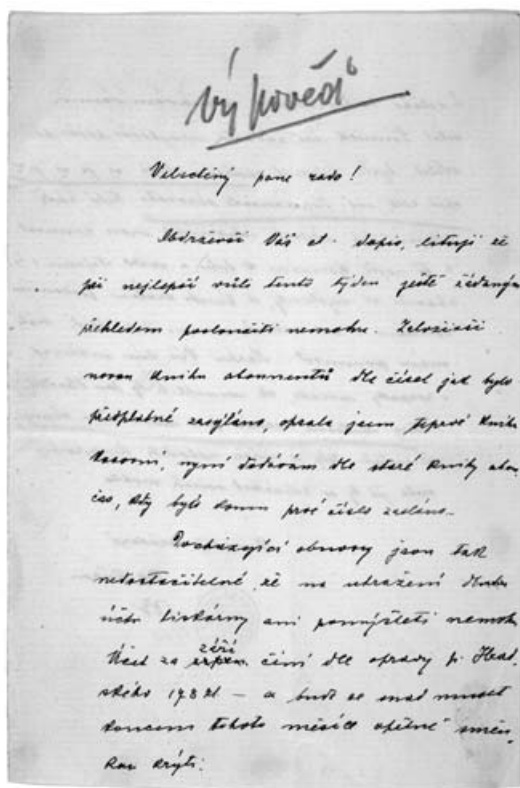
rodina do Těšína, kde její otec, Jan Čížek, přijal řízení arcivévodské pily a stolárny. Absolvovala čtyřtřídní měšťanskou školu v Praze a pak čtyřletou dívčí školu sester Boromejek pro vzdělávání učitelek v Těšíně.

S jejím jménem je těsně spjata veškerá národní obrozenecká práce na Těšínsku. Navštěvovala besedy literárního klubu „Snaha“ a tím posilovala své národní uvědomění, podporované rodinou.

V roce 1894 byla pověřena poslancem Venceslavem Hrubým vydáváním „Novin Těšínských“, prvního českého listu na Těšínsku. Jak dalece ji Hrubý věřil lze vyčíst z jeho dopisu Jaroslavu L. Mikolášovi: „zvláštních studií neměla; měla obyčejné vzdělání děvčat městských, ale vlastní pílí a samoučkou nabyla dostatečné inteligence tak, že jsem ji mohl svěřit řízení Novin Těšínských“.¹⁴

Blandina Čížková se ujala této funkce s velkým nadšením a věnovala jí celý svůj soukromý život. Veškeré její pracovní nasazení se odráželo v „Těšínkách“, jak se novinám říkalo. Nebyla pouze vydavatelkou, ale také redaktorkou. Napsala řadu příspěvků zabývajících se politickou situací i národnostními poměry. Sbírala po vzoru Boženy Němcové báje a pověsti těšínského lidu, které pak zpracovávala v četných článcích. Jaroslav L. Mikoláš ji nazval „slezskou Boženou Němcovou“.

Působila ve Slezské matici osvěty lidové a podílela se na výpravě národopisného

Dopis Blandiny Čížkové, která podává výpověď z místa vydavatelky „Novin Těšínských“

Stanislav Pokorný
s manželkou

vlak z Těšínska na Národopisnou výstavu v Praze v roce 1895, organizovala výstavy výšivek a pletařských výrobků. Kromě práce v „Novinách Těšínských“, přispívala také do „Slezského kalendáře“. Po přesunutí redakce novin do Frýdku, působila i tam, především v Českém politickém spolku pro Těšínsko.

Dne 31. prosince 1910 po rozporu o zaměření listu s ostatními redaktory a majiteli z redakce odešla. V. Hrubý uvádí, že odchod byl způsoben nemocí a následkem rodinných problémů. Po jejím odchodu noviny po několika letech zanikly.

Blandina Čížková se uchýlila do ústraní. Po skončení 1. světové války přijala místo knihovnice městské knihovny v Místku, kterou uspořádala a vedla až do své smrti. Zemřela 25. dubna 1925 v Místku.

Těšínský kalendář z roku 1926 ji věnoval vzpomínku: „Český lid na Těšínsku nezapomene nikdy této své buditelky a zachová si povědu na ni vděčnou vzpomínku“.¹⁵

Její vydavatelskou činnost výstižně charakterizoval J. L. Mikoláš: „V „Novinách Těšínských“ shledáváme se s její nejzodpovědnější a nejučinnější prací uvědomovací, prací buditelkou, výchovnou i konečně politickou a spisovatelskou“.¹⁶

Stanislav Pokorný – první redaktor

Narodil se 13. května 1867 ve Slapech (okres Zbraslav). Od mládí jevil zájem o hudbu. V šestnácti letech vstoupil do hudebního sboru pražského pěšího pluku. V roce 1887 přijal místo při městské hudbě v Těšíně, kde se oženil a zůstal natrvalo.

Ovládal hru na různé hudební nástroje. Jeho nejoblíbenějším nástrojem byla citera.

Byl velmi dobře znám jako výborný hudebník. V Těšíně založil „Klub citeristů“, kde vyučoval hru na tento nástroj. Vynikl také jako skladatel a básník, složil více než 60 skladeb pro citeru. Jako kapelník městského hudebního sboru hrával a zařazoval do programu koncertů hlavně skladby českých a slovanských autorů. Jeho počínání však bylo trnem v oku německým činitelům, kteří dosáhli rozpuštění sboru. Nepodařilo se jim však odradit Pokorného od jeho záměrů, který si sestavil svůj hudební sbor a založil soukromou hudební školu v Těšíně.

Věnceslav Hrubý se s ním seznámil ve „Snaze“. Když poznal jeho schopnosti, získal ho jako prvního redaktora právě vznikajících „Novin Těšínských“. Byl velmi oblíbeným a čtenáři mu důvěřovali: „*Je k lidem upřímný, nepovyšuje se, vždyť je Pokorný...*“.¹⁷

Spolu s Blandinou Čížkovou upravoval příspěvky do novin a působil jako zpravodaj, opatroval si informace přímo u zdroje. Napsal hodně drobných textů a delší články z hudebního života. Většinou je nepodepisoval. Odpovídal na redakční poštu a také na články německých a českých časopisů. Jeho působení v redakci a vlastenecký postoj mu brzy začaly přinášet negativní odezvu v podobě ubývání žáků ve škole a tím i ohrožení příjmů. Z finančních důvodů odchází po čtyřech letech z redakce „Novin Těšínských“ a věnuje se výhradně hudbě.

Dne 23. dubna 1899 roku po zákeřné nemoci umírá. Jaroslav Ludvík Mikoláš na něho vzpomíná: „*Stanislav Pokorný byl skromným muzikantem, pracovitým a poctivým novinářem, poznamenaným osudem jako všichni obětaví národní pracovníci, kteří přinášeli osobní oběti pro dobro společné národní věci.*“¹⁸

POZNÁMKY

- 1 Mikoláš, J. L.: Noviny Těšínské. *Věstník Matice Opavské*, 1925; 1926. č. 31; 32. s. 123.
- 2 *Opavský Týdeník*. Opava, 1898, roč. 25. č. 95. s. 2.
- 3 Glos, A.: Periodický tisk ve Slezsku. In *Vlastivědný sborník slezský*. Část II.: Historie, literatura, kultura. Opava: Ústř. spolek českého učitelstva ve Slezsku, 1926. s. 146.
- 4 Rusínský, M.: Kapitoly ze Slezska: Studie z kulturní minulosti, Moravská Ostrava: „Svět“, 1946. s. 50 – 52.
- 5 František Hradský byl redaktorem „Novin Těšínských“ od č. 29 rok 1897 až do č. 20 rok 1898, Josef Smýkal - od č. 51 rok 1898 až do č. 10 rok 1907.
- 6 Mikoláš, J. L.: Blandina Čížková – slezská Božena Němcová. *Věstník Matice Opavské: Slezský sborník*, 1933, roč. XXXVIII. s. 190.
- 7 Kubíček, J.: Noviny a časopisy na Moravě a ve Slezsku do roku 1918. Brno: Moravská zemská knihovna, 2001. s. 227.
- 8 Dopis V. Hrubého Jaroslavu L. Mikolášovi. ze dne 21.1.1926. In Urbanec, Jiří. „Noviny Těšínské“ : rozbor prvního ročníků 1894 -95 : diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy university v Brně, 1954. s. 121 – 122.

- 9 Müller, O.: Časopisy tištěné v Českém Těšíně v letech 1945 – 1955. In *Zprávy Okresního musea v Českém Těšíně*. Český Těšín: Okresní muzeum, 1954 – 1960. duben 1955. nestránkováno.
- 10 *Těšínské noviny*. Český Těšín, 1990, leden, č. nulté.
- 11 *Těšínské noviny*. Český Těšín, 1990, září, zvl. vydání u příležitosti XXI. Slezských dnů v Dolní Lomné.
- 12 *Těšínské noviny: nezávislý občasník pro Těšín a těšínské Slezsko*. Český Těšín, 1993, září, 3. signální vydání.
- 13 Ondřeka, Z.: Otazníky nad Těšínskými novinami. *Těšínsko*, 1994, č. 3, s. 33.
- 14 Dopis V. Hrubého Jaroslavu L. Mikolášovi. ze dne 21.1.1926. In Urbanec, Jiří. „Noviny Těšínské“ : rozbor prvního ročníků 1894 -95 : diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy university v Brně, 1954. s. 121.
- 15 Těšínský kalendář na obyčejný rok 1926. S. Ostrava: Slezská matice osvěty lidové, 1926. s. 81.
- 16 Mikoláš, J. L.: Blandina Čížková – slezská Božena Němcová. *Věstník Matice Opavské: Slezský sborník*. Opava, 1933, roč. XXXVIII. s. 189.
- 17 Mikoláš, J. L.: První redaktor Novin Těšínských. *Těšínsko*, 1959, č. 8. s. 13
- 18 Tamtéž, s. 14.

Vznik a počátky továrny na celulózu ve Vratimově (1882 – 1912)

(dokončení)

Jiří Palát

V předchozích kapitolách jsme se ve stručnosti seznámili s vídeňskou podnikatelskou rodinou von Millerů z Aichholz a jejími aktivitami za průmyslové revoluce na Ostravsku. Sledovali jsme také záměry Millerů vybudovat na Ostravsku továrnu k přípravě celulózy pro výrobu papíru. Ukázali jsme rovněž počátky a první léta rodícího se průmyslového podniku. Nyní obraťme pozornost k personální problematice v prvních desetiletích existence závodu.

Odborný personál a personální zdroje

Výroba základních surovin k výrobě papíru chemickou cestou neměla ve Slezsku ani na Ostravsku žádnou tradici. Papírnické řemeslo se v uplynulých staletích rovněž výrazněji neprosadilo. A proto majitelé Rakouského spolku na výrobu celulózy ve Vídni spoléhali na Ostravsku především na zdroje dřeva, vody, kamenného uhlí. Personální otázku považovali za druhořadou. K rozběhu továrny stejně jako k přípravě technologických procesů byli přizváni vyškolení odborníci nejen z oboru výroby celulózy, ale i lidé znalí energetické a strojírenské problematiky. Počátkem 80. let 19. století se však na Ostravsku již pohyboval dostatek zkušených strojníků, topičů a dozorců parních kotlů i strojů, stejně jako mistrů, kteří již uměli organizovat a řídit velké pracovní kolektivy. Počty těchto zaměstnanců však pro novou celulózku nebyly zase až tak velké a rovněž potřeby administrativního aparátu v nově se rodícím podniku byly téměř nulové.

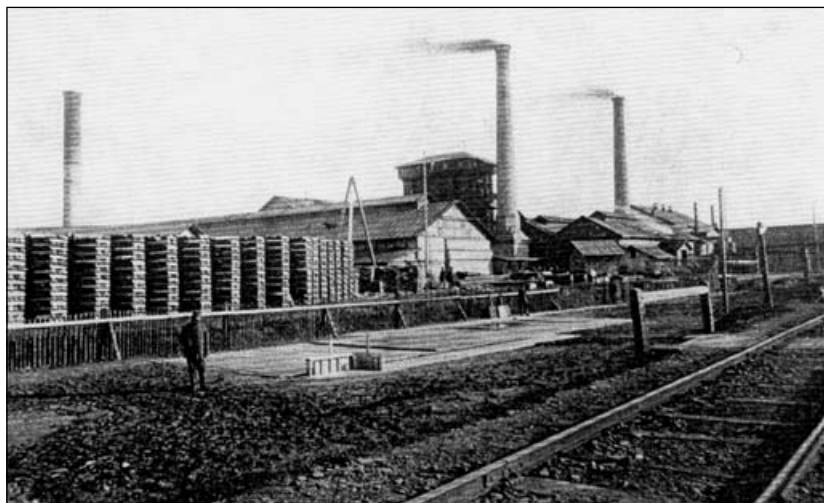
Mnohem větší potřeba pracovních sil se ukazovala v přípravných fázích výroby, především v dřevoskladech. Zde bylo zapotřebí pracovníků pro ukládání dřeva do hranic (někdy též nazývané figury či rázy) vysokých až šest metrů. Mezi jednotlivými hranicemi bylo nutno ponechávat mezery k proudění vzduchu. Dřevo však vždy nepřicházelo v pracovních délkách (ve Vratimově to bylo 800 mm), a proto další pracovníci dřevo krátili pilami různých typů, zpracovávali a také třídili průmyslové odřezky. Třídění dřevěných polen patřilo k náročným a zodpovědným pracem. Ne všechno dřevo bylo kvalitní a vhodné ke zpracování. Mnohé vady dřeva se ukázaly až při odkornění, které

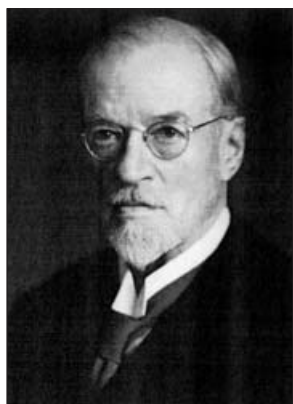
bylo prováděno dílem mimo závod a dílem přímo v dřevoskladě. Obtíž při výrobě způsobovala u čerstvého dřeva pryskyřice, prach a bláto zaschlé na připraveném dřevě. Proto se k výrobě odebíralo vždy nejstarší a nejvyšší dříví. Pro odkornění bylo zapotřebí zdatných a houževnatých mužů, protože práce byla náročná a placena akordní odměnou. Loupací stroje a odkornovací bubny byly v celulózce instalovány až mnohem později.

Další vyloženě ruční prací byla příprava a doprava odkorněných polen k sekačkám štěpků. Námezdné síly pracovaly rovněž u třídicích strojů štěpků a oddělovačů pilin. Také nádvoří a prostory u dělicích pil a sekaček musely být udržovány v dobrém pořádku, protože součástí procesu bylo velké množství pilin, pilinového prachu, kůry stromů, hrubých odřezků a hrubých třísek a štěpin. Rovněž výroba varné kyseliny v oddělení zvaném kyselárna byla plná funkcí pro nádeníky a pouhé námezdné síly. Tito lidé připravovali pyrit, vápno k výrobě vodního roztoku kyselého siřičitanu vápenatého a kysličníku siřičitého.

Nakládání štěpků do zásobníků nad vařáky, odvoz a vybírání vařené surové celulózy, praní a bělení celulózy, stejně jako embaláž hotové buničiny bělené či nebělené, nakládání do vagónů, to vše se v prvním desetiletí existence závodu odehrávalo poněkud ručně bez jakékoliv mechanizace. Všechny tyto funkce vykonávali v počátcích lidé z okolních vesnic, poněkud bezzemci, nádeníci a další venkovská chudina. Později to byli též chalupníci,

Pohled na celulózku z 90. let 19. století. V popředí zbedněné odkalovací rybníky.

Dr. Heinrich von Miller
zu Aicholz

kteří patřili do kategorie, kterou průmyslová revoluce na Ostravsku zahrnula pod pojem kovozezemědělci.⁶⁶ Z archivních pramenů přímé povahy se k perzonálním záležitostem nedochovalo vůbec nic. Pouze díky matričním kni-

hám farnosti Vratimov a přiřazených obcí, stejně jako torzu sčítání lidu z roku 1890 můžeme alespoň v hrubých rysech sestavit seznam prvních zaměstnanců z řad místního obyvatelstva jak ukazuje tabulka I.⁶⁷

Datum	Jméno a příjmení	Profese	Národnost	Domovská obec
5.2.1884	Ignác Brožda	zámečník		Wrzoszovice-Halič
11.11.1884	Dominik Pavlorek	dělník		Řepiště
16.2.1885	František Pokorný	dozorce		Velké Kunčice
4.5.1885	Alois Kašička	dělník		Vinohrady
5.5.1885	Antonín Kačmář	kočí		Hlučín
20.9.1885	Josef Červenka	stolář		Velké Kunčice
21.9.1885	František Kožušník	dělník		Rakovec
3.11.1885	Jan Adamus	dělník		Řepiště
10.11.1885	Josef Břenek	dělník		Vratimov
16.2.1886	Vudmund Šustek	vaříč celulózy		Horní Datyně
2.3.1886	František Damek	čistič dřeva		Horní Datyně
8.3.1886	Ferdinand Kubka	dělník		Chabičov
18.5.1886	Jan Řeha	dělník		Rakovec
25.5.1886	Josef Lenert	dělník		Fryčovice
7.9.1886	Jan Gurniak	dělník		Frýdek
28.9.1886	Antonín Dedek	dělník		Vratimov
5.10.1886	Albert Geyer	dozorce p. kotle		Velké Kunčice
27.12.1886	Antonín Filipec	dělník		Vratimov
8.10.1887	Augustin Kořínek	dělník		Velké Kunčice
17.10.1887	Josef Kundis	dělník		Vratimov
1.12.1887	Alois Lichnovský	dělník		Vratimov
11.12.1887	František Lipina	vaříč celulózy		Řepiště
14.5.1887	Eduard Lyko	strojník		Hlučín
17.7.1887	Robert Breier	natěrač		Zbešov
5.8.1888	Hugo Rellik	skladník		Olomouc
23.7.1889	Franz Banovič	tesař		Svatý Martin
23.2.1889	Albert Bureček	klempíř		Chabičov
28.2.1889	Filip Hrubon	zámečník		Velká Hrabová
19.6.1889	Ludvík Kuboth	strojník		Velká Hrabová
10.2.1890	Antonín Kačmarský	kočí		Hor. Dl. Loučka
5.3.1890	Ferdinand Kupka	vaříč celulózy		Kyjovice
21.5.1890	Teofil Žurovec	úředník		Pol. Ostrava ⁶⁸
31.12.1890 ⁶⁹	Albert Seidel	zámečník	N/Ž	Václavovice u Brunt.
dům č. 112	Filip Hrubon	zámečník	N/Ž	Frýdlant n. Ostr
	František Boukal	dozorce	N/Ž	Prachatice
	Karel Labata	kovář	Č/Ž	Jaroslav-Halič
	Albert Bureček	klempíř	Č/Ž	Chabičov
	Karel Rozehnal	sedlář	N/Ž	Stará Bělá
	Jan Bednář	kotlár	N/Ž	Frýdek
	Filip Mičulka	stolář	Č/Ž	Místek
	Michael Krutzler	vaříč celulózy	N/Ž	Buglacz-Uhry
	Josef Elsner	strojník	N/Ž	Ondřejovice ve Sl.
	Antonín Salomon	vaříč celulózy	Č/Ž	Dobrá u Frýdku
31.12.1890	Antonín Peterek	balič celulózy	N/Ž	Hrabyně
dům č.124	Martin Palač	mědikovec	Č/Sv	Liptov-Uhry
dům č.126	Niemczek Rudolf	chemický laborant	N/Sv	Březová u Opavy
31.12.1890	Johann Teichmann	mistr nádvoří	N/Sv	Bravantice
dům č. 127	Franz Bertha	polír	N/Ž	Svatý Martin-Uhry
tzv. kasárna	Adam Kischa	strojník	N/Sv	Domaslavice
	Josef Teichmann	mlynář v holanderovně	N/V	Fulnek
	Franz John	strojník	N/Sv	Bravantice
	Anton Jahn	mlynář v holanderovně	N/Sv	Vítkov
	Antonín Brabeček	strojník	Č/Ž	Prosetín u Pelhř.
	Gustav Haas	strojník	N/Ž	Rýmařov
	Eduard Mayer	dozorce	N/Ž	Uherský Brod
	Josef Teichmann	páječ olova	N/Ž	Bravantice
	Hugo Rellig	balič celulózy	N/Ž	Vítkovice

U několika prvních zaměstnanců víme z pozdějších zpráv, že do Vratimova přišli z rakouských zemí už v roce 1882 (byli to: Franz Stach, Heinrich Exinger, Josef Horn,

Rudolf Ungerbock, Heinrich Weber), avšak podle už zmiňovaných pramenů je námi citované datum prvním oficiálním dokladem.

Datum	Jméno a příjmení	Profese	Domovská obec
9.2.1885	Franz Stach	vedoucí provozu	Gloggnitz
5.3.1885	Heinrich Exinger	mistr, příprava dřeva	Ponsee
23.5.1885	Johann Schmidt	přední dělník	Gratz
25.5.1886	Anton Waizbauer	předák topičů	Gloggnitz
3.8.1886	Josef Kremser	dělník	Weppersdorf
24.9.1886	Josef Horn	mistr varny	Gloggnitz
7.11.1886	Michael Kreutzler	soustružník	Ternitz
1.7.1889	Eduard Langer	kancelářský adjunkt	Zwittau
10.9.1889	Franz Schmidt	strojník	Gratz
9.2.1890	Johann Schuster	chemik	Wien
31.12.1890	Ludwik Malina	vedoucí výroby	Merganknaff
dále ze	Rudolf Ungersbock	strojník	Kottlach
stejněho	Martin Ungersbock	mlynář v holanderovně	Pottschach
data všichni	Carl Thiel	konstruktér	Wien
obyvatelé	Heinrich Weber	účetní v účárně	Hernaly
domů číslo	Heinrich Stork	pokladní Wien	Wien
112a, 124	Johan Fischer	úředník	St. Leonard
a 126 ve	Franz Pieringer	mistr sálu	Schwadorf
Velké	dr. M. Niedermeier	závodní lékař	Leopoldsdorf
Hrabové	Josef Pieringer, ml.	zámečník	Schlogmühl
	Josef Pieringer, st.	zámečník	Schlogmühl
	Johan Schmidt	dozorce	Pieglitz-Neukirchen
	Franz Zuckerlet	strojník	Gloggnitz
23.6.1897	dr. Josef Wanka	závodní lékař	Plzeň ⁷¹

Výrobní a prodejní kapacity slezského papírnického průmyslu

Továrna na celulózu ve Vratimově byla po svém spuštění v roce 1884 první slezskou fabrikou, která připravovala surovinu k výrobě papíru ze dřeva chemickou cestou. Tato technologie byla nejmodernější, ale ve Slezsku už více jak patnáct let před Vratimovem zahájily provoz tzv. brusírny dřeva, které z měkkého dřeva brousily jemné štěpinky a ty se pak přidávaly do hadrové suroviny, později pak byly užívány jako samotná papírenská surovina. Nejstarší brusírnou dřeva v českém Slezsku se stala již v roce 1868 „Holzstoff & Holzstiften – Fabriks A.G.“ v Sandhüblu (dnes Písečná) u Frývaldova (dnes město Jeseník).⁷² Po ní vznikly obdobné brusírny v Malé Morávce, Vítkově – Anenském údolí, Hradci u Frývaldova.⁷³

Podle dochované statistiky z roku 1885 pracovalo v tomto novém oboru přípravy papírenské suroviny celkem 634 osob. Z toho bylo 143 žen a dvě děti do šestnácti let. Průměrná pracovní doba se pohybovala v rozmezí od 10 do 11 hodin denně, při průměrném počtu 280 pracovních dnů v roce. Ze 489 zaměstnaných mužů jako nádeníci pracovalo 444 osob s denní mzdou v rozsahu od 60 do 90 kr. r.č. Kvalifikovaní řemeslníci, strojníci, dozorcí a mistři byli odměňováni týdenní mzdou v rozpětí od 3,30 zl. do 6 zl. r.č.

Čtyři brusírny dřeva za rok vyrobily celkem 16 660 q dřevěné látky v úhrnné ceně 106 970 zl. Vratimovská celulózka sama

vyprodukovala 20 000 q celulózy, která měla prodejní cenu 305 000 zl. K výrobě dřevěné celulózy bylo zpracováno celkem 20 035 m³ měkkého, převážně smrkového dřeva z jeseňských a beskydských hor.⁷⁴ Největším odbytištěm dřevěné látky bylo Rusko, které odebíralo podstatnou část produkce z toho důvodu, že ruský průmysl nebyl schopen v lesnatých oblastech zajistit průmyslové zpracování dřeva. Vratimovská celulóza nacházela své odbytiště především v rodinné Neusiedelské papírně a část výroby byla odprodávána domácím papírnám.⁷⁵

V průběhu let 1885 – 1890 nadále výrazně rostla výroba celulózy v českém Slezsku. V roce 1886 byla uvedena do provozu celulózka v Sandhüblu. Ta byla vystavěna na jiném principu než ve Vratimově a její kapacita byla také poloviční než námi popisovaná, která po rekonstrukci v roce 1887 zvýšila svůj výkon o 100 %. V roce 1890 bylo ve dvou celulózkách vyrobeno 64 052 q buničiny a 13 497 q dřevěné látky. Prudce se také zvýšil export do Německa, Ruska, Itálie a Severní Ameriky. K výrobě uvedených produktů bylo spotřebováno 69 247 m³ měkkého dřeva jak z dřívějších lokalit, tak pro vratimovský závod začala docházet surovina z uherských lesů, protože kvóta 20 000 m³ z arcibiskupských lesů byla už nedostačující. K výrobě energií i pro vlastní výrobu celulózy bylo spáleno 149 200 q černého kamenného uhlí z ostravské pánve a také bylo vypáleno 27 000 q sírových kyzů a 14 000 q vápna importovaného z uherských zemí. K výrobě 40 000 q centů celulózy ve Vratimově sloužilo nyní 8 velkých vařáků

*Hlavičkový papír
vratimovské celulózky*

štěpků, 18 pracích a bělicích holanderů, několik parních strojů, 18 cirkulárních pil atd. S rostoucí produkcí rychle rostla i zaměstnanost. V roce 1890 pracovalo ve sledovaném odvětví 757 osob, z čehož bylo jen 59 žen, avšak už 98 mladistvých. Počet pracovních dnů se zvýšil na 340 dnů v roce, protože převážná část osazenstva továren nastoupila do dvanáctihodinových pracovních turnusů. Prudce se také snížil počet dělníků odměňovaných denní mzdou na úkor týdenního výplatního cyklu. Takto pracovalo už 368 dělníků s průměrnou mzdou od 3 zl. do 19 zl. 60. kr. r.č., když průměrná mzda ve Vratimově dosáhla 7 zl. r.č. u dělníků a u mistrů a dozorců se vyšplhala až na 19 zl. týdně, avšak včetně přesčasové práce.⁷⁶

Rozvoj továrny v letech 1890 – 1910

Souběžně s rozšiřováním závodu v roce 1887 začalo vedení továrny zlepšovat životní podmínky úředníků i odborných dělníků. Výstavba prvního úřednického domu spolu s velkým domem pro dělníky byla zahájena po 22. březnu 1887, kdy starosta obce Velká Hrabová Ludvík Staněk podepsal stavební rozhodnutí. Tato tradice výstavby ubytovacích kapacit na pozemcích sousední obce Velká Hrabová byla dále rozvíjena po několik dalších desetiletí. Protože však tyto domy se měly nacházet v blízkosti Ostravsko-frýdlantské dráhy, musel stavitel uvedených budov dodržovat mnoho zvláštních a interních předpisů rakouských drah. Obě jmenované stavby byly kolaudovány už 15. listopadu 1887.⁷⁷

Zvýšená produkce závodu téměř na dvojnásobek v roce 1889 a v letech následujících měla za následek především velké problémy s ochranou životního prostředí, která v následujících letech odčerpávala velké finanční částky, jenž musely být použity na zlepšování kvality odpadních vod, a tím čistoty řeky Ostravice.⁷⁸ S rostoucí výrobou se také rychle zvyšoval počet zaměstnanců. Ještě rychleji však stoupala fluktuace námezdných dělníků přicházejících na Ostravsko především z Haliče, Uher i blízkých oblastí Pruska. Řada z nich očekávala vyšší výdělky než jim továrna nabízela, jiní nemohli zajistit ubytování pro

své rodiny, a tak po několika týdnech vyhledávali práci v dolech či hutích v nedaleké Ostravě. S přílivem nových obyvatel Vratimova přicházela do obce i mnohem vyšší kriminalita než bývalo v kraji zvykem. Po krvavých nepokojích v Ostravě v jarních měsících roku 1890, které se svými důsledky odrazily i ve Vratimově, rozhodli se majitelé „Der oesterreichischer Verein für Cellulosefabrikation in Wien,“ že zažádají zemské úřady v Opavě o zřízení četnické stanice a c.k. poštovního úřadu přímo ve Vratimově. K tomuto účelu měla být vystavěna budova ředitelství společnosti, kde kromě bytu ředitele měl mít sídlo jak poštovní úřad, tak četnická stanice. Budova ředitelství měla stát v těsné blízkosti při hlavní silnici do závodu. Dům byl označen číslem popisným 67 a do užívání byl předán dne 19. listopadu 1891.⁷⁹

Stísněné výrobní prostory původního projektu z roku 1882 se staly brzdou dalšího rozvoje závodu. Proto byla v roce 1891 připraven plán rekonstrukce závodu. Hlavním cílem přestavby realizované za plného provozu se měla stát výstavba haly odvodňovacího stroje celulózy, který měl dodávat hotový produkt v plátech a deskách a tím zajistit lepší vzhled a také lepší prodejnost. Dosud byla celulóza dodávána pouze v balících jako bavlna či staré hadry. Současně s halou měl být vybudován sklad dohotovené celulózy, provozní chemická laboratoř a také velmi důležitý objekt požární zbrojnice.⁸⁰ Stavební povolení okresního hejtmantství i obecní rady Vratimova bylo vydáno 29. března 1893 a všechny stavby byly kolaudovány až v roce 1895, protože ze strany generálního inspektorátu rakouských drah byly v průběhu roku 1893 a 1894 postupně vystavovány mnohé dodatečné požadavky na bezpečnost železničního provozu tak, jak to nařizoval přepravní řád.⁸¹ V tomto období však byla vystavěna také údržbářská dílna vybavená klasickými kovoobráběcími stroji a kovářskou dílnou. V květnu roku 1895 předložilo vedení závodu zemskému prezidentovi v Opavě žádost na rozšíření vlečné dráhy z nádraží Vratimov do závodu celulózka a zde také měly být rozšířeny přepravní podmínky především při přepravě dřeva a uhlí podle projektu schváleného ministerstvem obchodu

14. února 1895. Stavby byly kolaudovány v průběhu roku 1896.⁸²

Významným mezníkem v historii závodu se stal rok 1895. Neustálé rozšiřování závodu a zvyšování produkce začalo být omezováno nedostatkem vody. Voda nescházela samotnému výrobnímu procesu, nýbrž hlavně jako voda kondenzační k chlazení mnoha výrobních agregátů. Vedení továrny vstoupilo do jednání s Vodním družstvem Vratimov.⁸³ Toto družstvo mohlo napomoci realizovat potřeby závodu. Projekt předpokládal, že továrna bude odebírat vodu z řeky Ostravice ne nad jezem, ale až pod jezem, kanálem dlouhým asi 260 metrů, v množství 8 m³ / min. Voda využitá ke kondenzačním účelům se měla pak znovu vrátit ve stejném množství, a to ne do řeky Ostravice, nýbrž do mlýnského příkopu na moravské straně. Po obtížných jednáních byl projekt dne 26. ledna 1895 povolen. Proti tomuto rozhodnutí podal JUDr. Edmund Palkovský dne 4. února 1895 rekurs k zemské vládě do Opavy, zástupce velkokunčického panství. Ve svém odvolání zpochybnil postup vedení vratimovské celulózky, protože jejich žádost neobsahovala ani výpočty, ani žádná měření a vůbec již nebyly zohledněny důsledky tohoto činu na přírodu, chod rybníkářství a zemědělského podnikání v této oblasti. Advokát položil úředníkům zemské vlády otázku, zda ví co je to vůbec kondenzační voda a na příkladu Žofínské huti v Moravské Ostravě uvedl, že tato voda, která od parních strojů se vrací zpět do řeky Ostravice je po všemožných čistěních: „...úplně červená, smrdutá, plná mastných ok, takže ona (kondenzační voda) celou řeku velmi znečišťuje.“ Na dalším místě svého odvolání doktor Palkovský zanechal cenné svědectví o stavu životního prostředí v těsném okolí celulózky. Podle něj byla řeka Ostravice pod vratimovským jezem mrtvou řekou. A tak prý se stane i s mlýnským potokem, směřujícím k Velkým Kunčicím, i když je to v současné době jediná čistá voda v celém okolí továrny. „...Významné jest to, že potok tento se dříve hemžil rybami, ale od té doby co byla zřízena celulózka v něm všechny ryby vyhynuly a to se tam ještě nezačaly vypouštět kondenzační vody. To všechno se zatím děje tak samovolně: vzduchem a prolínáním spodními vodami přes půdu. Stěžovatelé, moji mandanti, mají na potoku rybníky, napájené z tohoto potoka a stalo se již vícekrát, že v nich ryby zhynuly.. Na tomto potoce leží také hospodářské dvory a další hospodářské aktivity mandantů a z něho je také napájen všechnen četný dobytek. Uskutečnění daného

plánu by hospodářství a dvory byly zbaveny této vody a tím by byly hospodářsky zničeny.“⁸⁴

Kauza kondenzační vody se vlekla celý rok 1895 přes všechny protesty byla 11. září 1895 uzavřena ve prospěch továrny. Soudní znalci vedeni ing. Janem Svobodou, vrchním inženýrem moravského místodržitelství v Brně, předložili potřebné propočty, které ukázaly, že je potřebné zvednout vodní hladinu před vstupem do mlýnského příkopu o 10 cm při šířce 3 až 4 metry. Mlynář Jan Vogt prohlásil, že i když je škodný o těch 8 m³ vody za minutu své povolení ke stavbě vydal. Členové Moravského vodohospodářského družstva zastoupeni dr. Aloisem Hillem se vyjádřili v tom smyslu, že oněch odebraných osm metrů krychlových vody se jim do mlýnské strouhy už nikdy nevrátí a že to bude poškozovat všechny a proto nesouhlasili. Do protokolu dále prohlásili, že si přejí, aby od této chvíle celulózka přispívala také jednou šestinou všech nákladů na výstavbu jezu, čištění stavidel, čištění strouhy i úpravy podle projednávaného projektu. Vedení závodu souhlasilo i když projekt, o který se vedl spor měl stát 40 000 K.⁸⁵

V uvedeném roce 1895 bylo rovněž kolaudováno odpařovací zařízení⁸⁶ a také sedimentačně filtrační zařízení, které mělo denně pročistit až 10 000 m³ odpadních vod a vytěženo mělo být okolo 17 m³ pevných kalů. Kolaudace z 18. února 1895 měla z Ostravice učinit opět živou řeku, ale i tento mnohokrát proklamovaný návrh opět ukázal, že zatím ani Vratimovští, ani celá Evropa dosud nenašli cestu k úspěšnému řešení čištění odpadních vod z celulózek.⁸⁷ Souběžně byl také řešen dlouhodobý problém s mlynářem Kubitou, který továrně vzdoroval od roku 1882 až do své smrti v roce 1892 a svůj mlýn uprostřed továrního areálu odmítal prodat. Nejen že Kubita byl držitelem vodního práva na mlýnskou strouhu, ale i jeho četné polnosti byly vhodné pro další expanzi závodu. Dědicové po jeho smrti, vědomi si ceny této reality, vystupňovali své požadavky až k částce 14 600 zl. r.č. Částka byla vyplacena a potvrzena u okresního soudu ve Frýdku dne 2. listopadu 1897.⁸⁸ Konečně prodloužení závodní vlečky a rozšíření rozřazovacího prostoru v nádražním prostoru Vratimova o více jak 500 m² a možnost přepravy nákladů o hmotnosti i nad 15 tun umožnilo přímé dodávky uhlí a dřeva od dodavatelů do jednotlivých částí areálu.⁸⁹ Z let 1896 až 1900 zaznamenejme dále alespoň výstavbu dalšího obytného domu pro úředníky, realizaci haly pro mletí a bělení vařené celulózky

Mlýnská strouha od jezu ve Vratimově na Slezské straně. Současný stav.

*Řeka Ostravice nad
vratimovským jezem.
Současný stav.*

v tzv. holenderech, výstavbu několika skladů, koupelen pro dělníky a výstavbu požární zbrojnice. Všechny tyto investice, včetně rozšíření nádraží, byly realizovány a financovány pod vedením ředitele Augustina Thumbu.⁹⁰

Dosud publikovaná literatura k dějinám vratimovské továrny na buničinu nejednotně uvádí rok, kdy Rakouský spolek pro výrobu celulózy ve Vídni předal tuto kapacitu do správy akciové společnosti Neusiedelská se sídlem ve Vídni.⁹¹ Jasně do této problematiky vnáší však práce Miloslava Vykydala o plzeňské papírně a potvrzuje rok 1903 jako rok fúze mezi oběma jmenovanými subjekty.⁹² Isidor Valošek ve své práci k dějinám města Vratimova se velmi podrobně zabýval vývojem a postavením dělníků ve Vratimově od stávkového roku 1890 až po vznik ČSR a plasticky vyličil těžký životní osud většiny průmyslového dělnictva v celulózce, kde od roku 1905 je situace tak zlá, že byly zlikvidovány veškeré dosavadní výsady a dohody mezi dělníky a zaměstnavateli.⁹³

Hlavním zdrojem tlaku na zvyšování výkonnosti při stále se snižujících reálných mzdách dělníků byla obrovská konkurence způsobená nárůstem továren k výrobě buničiny a celulózy v celé Evropě a současně také expanzí amerických a kanadských celulózek do Evropy. Přechtěme si alespoň úryvek z dopisu ředitele Kletzla datovaného dnem 28. června 1910 a adresovaného frýdeckému okresnímu hejtmánovi jako průvodní dopis k zamýšlené modernizaci továrny. „... dospěli jsme k názoru a přesvědčení, že se nemůžeme srovnávat a utkávat se zahraniční konkurencí, protože výrobky zahraničních firem jsou kvalitativně lepší a na druhé straně také jejich ceny jsou nižší, než když si je zákazník vyžádá od nás. Tím je samozřejmě rentabilita naší továrny postavena jako otázka a my musíme být v tomto směru obezřetní a modernizaci provádět s opatrností a investovat vždy do správných výrobních zařízení tak, aby kvalita naší výroby byla ještě lepší než naší konkurence a za nižších výrobních nákladů než mají zahraniční firmy. Tím se ale dostáváme ke snižování mezd a stupňování využívání pracovního času. Přivedení našich výrobků k nejlepší kvalitě i cenám může být možné jen tehdy, změníme-li stav vybavení našich zařízení v tom smyslu, že na místo deseti malých vařáků dřeva

postavíme dva velké a místo pěti modernějších postavíme další dva nejmodernější.. K tomu poznamenávám, že to vše se stane bez změny výrobního procesu přípravy výroby i bez rozšíření závodu.“⁹⁴

Zásadní přestavba závodu započala v roce 1912. Ředitel inženýr Kletzl nahradil 12 starých vařáků dvěma stojatými, každý o obsahu 15 tun. V závodě zůstalo nadále 12 parních kotlů, 6 parních strojů o celkovém výkonu 1300 HP, 3 elektrogenerátory, 20 elektromotorů a také vodní turbína o výkonu 36 koní. V čistírně a sekárně dřeva pracovalo 17 loupacích a 4 sekací stroje, 8 pecí na pražení kyzu a 8 absorčních věží a 7 vařáků štěpků o objemech od 5 do 10 tun. Bělírna celulózy byla opatřena 3 odvodňovacími stroji a 12 bělicími holandery. Celulóza se sušila na 4 sušících strojích. Nejnebezpečnější a nejškodlivější výluhy a odpadní vody z vaření štěpků se zahušťovaly a po odpaření vody se spalovaly ve zvláštním oddělení továrny.⁹⁵

Celulózka ve Vratimově ve světle sčítání lidu z roku 1910

Názorně jsme již ukázali, jak výstavba závodu přiváděla do Vratimova mnoho odborníků z Dolních Rakous a Štýrska. Námezdní dělníci se z počátku rekrutovali především z okolních vesnic, později, při zvyšování produkce, nastupují vedle nich na tato místa rovněž haličští Poláci a Slováci z Uher. Víme, že v roce 1878 měl Vratimov 599 obyvatel. Senátor Josef Lukeš ve své práci z roku 1913, uvedl, že v roce 1880 žilo ve zmíněné obci 1081 obyvatel, z nichž pouze 8 se hlásilo k německé národnosti. O deset let později, v roce 1890, to bylo již 1391 osob mezi nimiž bylo 102 Němců a 152 Poláků. Zbývající většina se opět hlásila k české národnosti. Výrazně se změnil i počet domů v obci. V roce 1878 zde stálo 78 domů a v roce 1900 ve Vratimově evidovali sčítací komisaři už 179 domů.⁹⁸

Dochované úřední sčítání lidu k 31. 12. 1910 nám umožnilo si alespoň rámcově učinit představu o životě obyvatel obce Vratimov v předvečer první světové války. V zásadě můžeme říci, že v obci nadále žili starousedlíci, kteří jako svůj zdroj obživy uváděli zemědělskou činnost, dále pak zemědělství námezdní dělníci, chalupníci a domkáři – kteří kromě malé výměry zemědělské půdy se snažili si zajistit svou obživu také prací v průmyslových a báňských závodech na Ostravsku. Novou skupinou obyvatel byli dělníci

*Dřevosklad v celulózce
Vratimov, 70. léta 20. století*

a úředníci Rakouského spolku na výrobu celulózy, bydlící částečně v závodních bytech přímo u závodu, dílem v podnájmech v obci a širokém okolí. Zvláštní kategorii tvořili tzv. kasárníci – lidé žijící po celý týden na společných ubytovnách a v sobotu odcházejících do svých trvalých bydlišť vzdálených někdy mnoho desítek kilometrů. Zcela mimo všechny kategorie náležela poměrně velká skupina dělníků celulózy pracující na nejnižších stupních dělnické hierarchie, byli to především Haličané, žijící ve Vratimově

z počátku sami, později pak řada z nich spolu se svými rodinami. Ponejvíce žili jako podnájemníci či dokonce jen jako nocleháři⁹⁹ u místních domkářů, ale později především u sedláků. Jak se zdá mnoho z těchto majitelů nemovitostí se pak plně věnovalo jen pronajímání svých domů jako to ve městech dělaly realitní společnosti. Za všechny uvedme dva příklady: dům číslo 40, jehož majitelem byl František Rybář, chalupník o celkové výměře polností asi 0,5 ha ubytovával níže jmenované osoby:

Továrna na celulózu - dům číslo 67					
číslo bytu	Jméno majitele	místo a rok narození	funkce	národnost	Vratimov od
67/1	Richard Waschke	1871 Wigstein	čet. Strážmistr	N/Ž	1903
67/2	Josef Sýkora	1880, Skalka, Čáslav	skladník	N/Ž	1903
67/3	Jakob Hammer	1856, Kaplice, Čechy	stolářský mistr	N/Ž	1892
67/4	Agidius Šebesta	1880, Budějovice,	čet. strážmistr	N/Sv.	1910
	v bytě s ním bydleli další 4 četníctví strážmistři a 1 kuchařka				
67/5	Jan Mazoch	1864, Raškovice	úředník v celulóze	N/Ž	1897
67/6	František Láska	1870, Karolinenthal	poštovní	N/Sv	1905
Továrna na celulózu - dům číslo 68					
68/1	Erhard Kletzl	1860, Hr. Králové	ředitel továrny	N/Ž	1907
	syn Karl studoval a praktikoval v Darmstatu další 3 děti doma				
	Florence Vigor	1885, Londýn, Anglie	osobní služby	A/Sv	1910
	Marie Bergová	1886, Halič	služebná	N/Sv	1908
68/2	Franz Stach	1858, Gloggnitz	závodní továrny	N/Ž	1882
	manželka Gottfriede a sestra Marie				
68/3	Franz Kocian	1886, Zawada, Bělsko	učitel něm. školy	N/Ž	1910
Továrna na celulózu - domy ve Vratimově					
74/1	Jiří Petřek	1879, Horní Bečva	kočí	N/Ž	1899
74/2	Josef Ševčík	1873, Janovice	přední dělník	Č/Ž	1873
77/2	Jan Šimík	1870, Paskov	přední dělník	Č/Ž	1901
78/1	Karel Velčovský	1867, Raškovice	balič celulózy	Č/Ž	1892
85/2	Pavel Vavrečka	1858, Grodziec, Těšín	topič	Č/Ž	1896
95/1	Josef Tomis	1890, Vratimov	kovář	Č/Sv	1890
105	Eduard Pavlorek	1881, Řepiště	hlídač	Č/Sv	1884
110	Josef Tomeček	1874, Horka, Olomouc	topič	Č/Ž	1905
110/nájem	Jaroslav Tomeček	1895, Vratimov	čistič kotlů	Č/Sv	1905
122	Jan Vyvial	1887, Kozlovice	strojník	Č/Sv	1891
135/5	Ludvík Bartoš	1866, Frenštát	strojvedoucí	Č/Sv	1891
136	Josef Kupka	1873, Paskov	mazač strojů	Č/Ž	1890
136/2	Fridolín Lipina	1886, Řepiště	strojvedoucí	Č/Ž	1907
147	Daniel Štefan	1873, Luboměř, Hranice	stolář	N/Ž	1898
147/3	František Čapek	1873, Chropyně	sedlářský mistr	Č/Ž	1905
153/1	Josef Juršík	1884, Uh. Hradiště	zedník	Č/Ž	1908
163/1	František Sládeček	1864, Vratimov	přední dělník	Č/Ž	1864
40/1	Aloisie Kupková	1871, Chabíčov	nádenice	Č/V	1889
40/1	Martin Adámek	1856, Morávka	topič	Č/Ž	1890
40/1	Augustin Adámek	1896, Vratimov	nádeník	Č/Sv	1896
40/2	Leo Gottfried	1873, Szyrżyny, Jasło	topič	P/Ž	1907
40/4	Ondřej Božoň	1888, Staré Hamry	nádeník	Č/Sv	1907
40/5	Stanislaw Cabala	1882, Podole, Nowy Sandec	nádeník	P/Ž	1910
40/5	Adalbert Bik	1891, Podole, Nowy Sandec	nádeník	P/Sv	1900
40/8	Josef Hanke	1867, Bravantice	spáječ	Č/Ž	1910
40/11	Petr Broda	1886, Święte, Jarosław	vařič bun.	Č/Ž	1904
40/12	Basil Laniak	1877, Węglówka, Krosno	nádeník	P/Ž	1906
40/12	Ladislav Lis	1893, Bratkovice, Rzeszów	nádeník	P/Sv	1910
40/12	Jan Bednarz	1894, Bratkovice, Rzeszów	nádeník	P/Sv	1910
40/12	Adalbert Cebula	1890, Bratkovice, Rzeszów	nádeník	P/Sv	1910
40/12	Walentyn Nabožny	1890, Bratkovice, Rzeszów	nádeník	P/Sv	1910
40/12	Józef Grzesik	1894, Bratkovice, Rzeszów	nádeník	P/Sv	1910

dále pak dům číslo 42, patřící zahradníkovi a domkáři Janu Vašíčkovi a mající výměru okolo 3,5 ha měl jako nájemné místnosti vlastní dům, hospodářské budovy, ve kterých žili tito Haličané:

číslo bytu	Jméno majitele	místo a rok narození	funkce	národnost	Vratimov od
42/2	Kajetan Matuszek	1885, Nowy Sandec	nádeník	P / Ž	1909
42/2	Jan Matuszek	1895, Nowy Sandec	nádeník	P/Sv	1909
42/2	Józef Sares	1883, Limanowe	nádeník	P/Ž	1909
42/3	Michael Priwara	1882, Bratkowice, Rzeszów	nádeník	P/Ž	1900
42/3	Ludwik Priwara	1888, Bratkowice, Rzeszów	nádeník	P/Ž	1907
42/4	Petr Kwoka	1880, Bratkowice, Rzeszów	nádeník	P/Ž	1900
42/4	Lorenz Kwoka	1888, Bratkowice, Rzeszów	nádeník	P/Sv	1902
42/5	Karel Dužik	1890, Nošovice	nádeník	Č /Sv	1891
42/6	Anton Lulek	1875, Nowy Sandec	nádeník	P/Ž	1910
42/6	Johann Bombala	1885, Nowy Sandec	nádeník	P/Sv	1910
42/6	Michael Nowaski	1893, Nowy Sandec	nádeník	P/Sv	1910
42/6	Konstantin Fila	1890, Wadowice	nádeník	P/Sv	1910
42/6	Josef Sadlon	1891, Nowy Sandec	nádeník	P/Sv	1910
42/6	Josef Bajorek	1890, Nowy Sandec	nádeník	P/Sv	1910

Obdobná situace byla i v mnoha dalších usedlostech. Tak například Jan Fuksa, č.d. 181 ubytoval 12 polských nájemníků, Albína Polocková, pronajímala svou usedlost číslo 187 celkem 14 osobám polského původu a tak bychom mohli pokračovat dále. Myslíme si, že kvalita tohoto ubytování a životní podmínky jsou pro nás dnes asi už těžko představitelné. Hlubší pohled na danou problematiku v obci Vratimov stále čeká na svého zpracovatele, který by všechny tyto skutečnosti objasnil a zařadil do obrazu doby.

Závěr

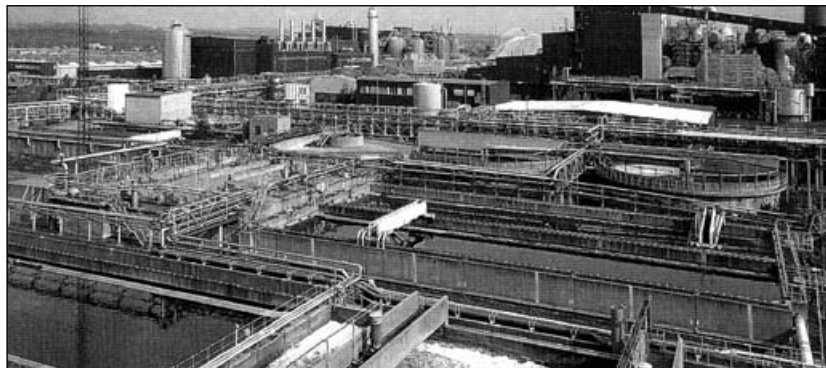
V roce 1913 skončila více jak třicetiletá fáze rozvoje výroby celulózy ve Vratimově. Za tuto dobu se továrna přeměnila v moderní průmyslový závod, úspěšně se prosazující v ostré evropské konkurenci. Snahy vedení celulóžky snižovat množství škodlivých odpadů se během této doby nepodařilo úspěšně vyřešit, vždy šlo jen o drobné krůčky na cestě k ochraně přírody a života vůbec. Tato situace nebyla způsobována pouze vedením firmy, ale jednalo se o celoevropský problém, na který v dané době nestačily především technické

prostředky ani finance. Až v následujících desetiletích bylo do těchto otázek investováno mnoho desítek miliard nejrůznějších evropských měn, které průmysl papíru dovedly k vypracování dokonalých technologických procesů.

Statistika nám k roku 1913 říká, že ve Vratimově bylo v roce 1913 vyrobeno celkem 16 202 tuny celulózy, čehož do šesti evropských zemí bylo exportováno 1900 tun. Pro český papírenský průmysl bylo vyrobeno 2500 tun celulózy. Počet osob zaměstnaných v závodě dosáhl počtu 966, z nichž byl 1 ředitel, 12 úředníků a také 1 závodní lékař. Přímou z obce Vratimov zde pracovalo 243 osob a z okolních obcí zde nacházelo svou obživu 354 mužů a žen. V 8 závodních domech žilo 63 rodin. Průměrná denní mzda kvalifikovaného dělníka při 11 hodinové pracovní době činila 4 K, u nádeníka pak 2,40 K. Dílvedoucí a dozorcí měli svou průměrnou mzdu stanovenou na 5,66 K. Ve sledovaném roce bylo za zaměstnance na nemocenském pojištění zaplacen 16 048 K. Ve stejné době zde došlo ke 24 pracovním úrazům, za které bylo proplaceno 15 145,88 K.¹⁰⁰

V období mezi dvěma světovými válkami výrazně rostla produkce celulózy, ale současně se výrazně snižují ekologické dopady na životní prostředí. Válečná léta 1939-1945 společně s obdobím let 50. a 60. jsou opět ve znamení neustálého zvyšování výroby a nejvíce tím opět trpí příroda i okolní lidská sídliště. Tato situace byla vyřešena s konečnou platností až v roce 1983, kdy ke 100. výročí vzniku závodu byl vratimovský provoz uzavřen a nahrazen nejmodernějším provozem – Severomoravskou celulóžkou Paskov, nám dnes známou jako BIOCEL Paskov, a.s.¹⁰¹

Ekologická část Biocelu Paskov. Současný stav. Ilustrace archiv autora

- 66 Bílková, P. (Myška, M.): K problematice tzv. kovozemědělců v hutním průmyslu před první světovou válkou, *Český lid*, 67, (1), 1980, s. 20-28.
- 67 Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), fond Sbírka matrik bývalého Sm kraje, I. část (dále jen SbM I). Excerptovány byly matriky farností Vratimov a Paskov.
- 68 ZAO, SbM I, fara Vratimov. Pracovníci, kteří pracovali a žili ve farnosti měli svou domovskou příslušnost často v jiných obcích, jak to nařizoval zákon. Uvádíme proto i domovskou příslušnost.
- 69 Státní okresní archiv F-M (dále jen SOKA F-M), fond OÚ Místek, Sčítání lidu 1890, obec Velká Hrabová, k. 1515. Pro obec Vratimov a další okolní obce se sčítání lidu ve fondu OÚ Frýdek nedochovalo.
- 70 Tamtéž, užitě zkratky: N-Němec, Č-Čech, P-Polák, Ž-ženatý, Sv-svobodný, V-vdovec.
- 71 Viz poznámka číslo 68.
- 72 ZAO, fond Krajský soud Opava, firemní spisy, inv.č. 1353 / 28, sign.Sp-III-45, Papírna v Písečné 1869-1939, k. 212.
- 73 ZAO, fond OŽK Opava, Statistische Bericht über die Industrie Schlesiens im Jahre 1875 Troppau 1876, Statistische Bericht über die volkswirtschaftlichen Verhältnisse Schlesiens im Jahre 1890, Troppau 1892.
- 74 Tamtéž, Statistischer Bericht über die Industriellen und gewerblichen Verhältnisse Schlesiens im Jahre 1885, Troppau 1886, s. 381-384. Na 1 m³ bylo potřeba pokácet a odkornit 3 stromy ve věku 60-80 let. Na 1 tunu papíru bylo dle dobové literatury zapotřebí 4,5 m³ dřeva a 70 kg vápna a kaolinu. 20 000 tun celulózy = 100 vagónů = 9000 m³ dřeva.
- 75 Podrobněji viz.: Statistické zprávy o průmyslu Slezska z let 1885 – 1904, pozn. 73, 74.
- 76 Tamtéž.
- 77 ZAO, III. odd. podnikové archivy, fond Pražská Neusiedelská (dále jen PNE-VRA), inv. č. 174, Výstavba bytných domů 1887-1891, k. 16.
- 78 Tomuto okruhu bude věnován samostatný příspěvek, viz: Palát, J.: Problémy životního prostředí v okolí chemických továren za průmyslové revoluce. – na příkladu závodů v Hrušově a Vratimově, Těšínsko, 2004, č. 2, s. 5-15.
- 79 ZAO, III. odd., fond PNE-VRA, inv. č. 175, k. 16.
- 80 Tamtéž, inv. č. 139, 140, k. 14.
- 81 Tamtéž, inv. č. 143, k. 14.
- 82 Tamtéž, inv. č. 210, k. 17.
- 83 SOKA F-M, fond OÚ F-M, inv. č. 935, sign. X, Záležitosti vodního práva, Vodní družstvo Vratimov 1863-1926, k. 894. Členy tohoto družstva byli uživatelé vratimovského jezu jak na moravské, tak na slezské straně. Hlavním úkolem družstva byla péče o vratimovský jez, údržbu a čištění vodních příkopů pro moravské i slezské odběratele.
- 84 Tamtéž, rekurs a jeho dodatek JUDr. Palkovského ze dne 26. 1. a 4. 2. 1895, 894.
- 85 SOKA F-M, fond OÚ F-M, inv. č. 593, sign. H, Továrna na celulózu ve Vratimově 1888 - 1924, k. 236.
- 86 Palát, J.: Porušování ekologické rovnováhy na dolním toku řeky Ostravice po zahájení výroby celulózy ve Vratimově (1882-1912), ČSZM, serie B, 51, 2002, (3).
- 87 Archiv města Ostravy (dále jen AmO), fond Archiv města Přívozu, inv. č. 398, sign. X, Znečišťování řek a potoků a opatření proti tomu 1873-1923, k. 114.
- 88 ZAO, III. odd., fond PNE-VRA, inv. č. přírůstky k fondu, Kupní smlouvy, č. VII/10, mlynář Kubita z Vratimova 1895-1897. Dědici byli: manželé Raškovi z Bártovic, nezletilé děti mlynáře Kubity, manželka Marie, a Josefa Peterková, privátiérka z Žechovic u Moravských Budějovic.
- 89 Tamtéž, inv. č. 210, prodloužení vlečky, k. 17.
- 90 Tamtéž, inv. č. 181, 198, 179, a 143, k. 14, 16, 17.
- 91 Pozdější ředitel celulóžky Kummer ve své práci k dějinám vratimovského závodu uvedl jako rok fúze s Neusiedelskou a.s. rok 1912. Viz: Kummer, H.: Továrna na celulózu ve Vratimově. In: Technická práce na Ostravsku 1926 až 1936, Ostrava 1937, s. 490 an. Naproti tomu však Isidor Valošek a někteří jeho předchůdci bez uvedení pramene uváděli rok 1903. Viz: Valošek I.: Vratimov. Minulost a přítomnost....., c.d., s. 104 an.
- 92 Vykydal, M.: 100 let papírenského průmyslu v Plzni a Bukovci. Plzeň 1967, s. 35. *Zde čteme* : „... r. 1903 (vlastnila Neusiedelská, a.s. zdůraznil autor) veškeré akcie Rakouského spolku pro výrobu celulózy s celulózkou ve Vratimově za nově emitované své akcie.“
- 93 Valošek, I.: Vratimov. Minulost..., c.d., s. 105-112.
- 94 SOKA F-M, fond OÚ Frýdek, inv. č. 593, cit. pramen, k. 236.
- 95 Tamtéž.
- 96 Dobeš, A.: Kniha o Vratimově, Vratimov 1947. Rukopis této knihy byl ještě v 70. letech v podnikovém archivu Vratimovských papíren. Dnes je však už nezvěstný.
- 97 Lukeš, J.: Obraz Slezska v číslech, Opava 1913, s. 12, 47.
- 98 Valošek, I.: Vratimov. Minulost..., cit. dílo, s. 102.
- 99 SOKA F-M, fond OÚ Frýdek, inv. č. 964, Sčítání lidu 1910, město Vratimov, k. 931.
- 100 ZAO, fond Zemský statistický úřad v Opavě, Výkazy průmyslových podniků ve Slezsku 1921 – 1922, k. 133.
- 101 Severomoravské celulóžky Paskov, reklamní tisk, nedatováno, nestránkováno.

Z fondů muzejní knihovny Silesia

Marta Častulíková

Mnoha lidem se vybaví jeden z nejznámějších pohledů na Těšín – mědirytová veduta Těšína z r. 1650. Méně jich ví, že tato veduta pochází z tzv. Zeillerovy – Merianovy Topografie Čech, Moravy a Slezska, ale kdo Martin Zeiller a Matheus Merian byli a jak tato topografie vypadá, si vybaví skutečně jen málokdo. Tento výpravňý starý tisk, celým názvem „M. Z. [= Martini Zeilleri] TOPOGRAPHIA BOHEMIAE, MORAVIAE ET SILESIAE, das ist Beschreibung vnd eingentliche Abbildung der Vornehmsten, vnd bekandtisten Städte, vnd Plätze, in dem Königreich Boheim vnd einverleibten Landern, Mähren, vnd Schlesien“, vydaný ve Frankfurtu nad Moha-

nem r. 1650, se nachází i ve sbírkách Muzejní knihovny Silesia MUZEA TĚŠÍNSKA, a přestože byl prezentován i na několika výstavách, nebyla mu dopřána pozornost, kterou by si zasloužil.

Učenec, spisovatel a topograf Martin Zeiller (*17. 4. 1589 Ranten – †1661 Ulm) se narodil v rodině luteránského kněze. Studoval teologii, dějiny a právo ve Wittenbergu, později se stal učitelem a vychovatelem několika šlechticů, s nimiž procestoval většinu Evropy. V roce 1629 se stal vrchním gymnaziálním dozorcem v Ulmu a r. 1643 inspektorem německých škol. Začal psát zprávy z cest, které podnikl, a také zahájil práci na rozsáh-

Titulní list
„Topographia Bohemiae...”

Veduta Těšína
z Merianovy rytecké dílny

lém cyklu topografií. Celkem je autorem více než 50 děl z různých vědních oborů. Zajímavostí je, že přestože byl na jedno oko slepý a psaní rukopisů jeho zrak vysilovalo, opsal vlastnoručně každé své dílo ve třech exemplářích. Z jeho děl je třeba jmenovat například prvního kapesního cestovního průvodce v němčině Fidus Achates (vyd. 1651) a především třicetisvazkové rozsáhlé dílo „Topographia Germaniae...“, jehož součástí výše jmenovaná „Topographia Bohemiae...“ je. Toto dílo vydal Zeiller ve vydavatelství Matheuse Meriana, pro kterého vypracoval celkem více než 45 spisů, z nichž

některé se dočkaly i několika vydání. Mědirytec a vydavatel Matheus Merian starší (*22. 9. 1593 Basilej - † 16. 6. 1650 Schwalbach) pocházel z rodiny basilejského radního a majitele pily. Vystudoval gymnázium, ale výrazně u něho převládly výtvarné sklony. Proto nastoupil do učení nejprve jako malíř skla, později přestoupil do učení k rytci Ditrichu Meyerovi do Curichu a posléze pracoval pro rytecké dílny ve Francii, Nizozemí a Německu. Usadil se v Oppenheimu, kde začal pracovat v dílně tiskaře a nakladatele Jana Theodora de Bry, s jehož dcerou Marií Magdalenou se r. 1617 oženil. Po tchánově smrti podnik převzal, r. 1624 přesídlil s rodinou do Frankfurtu nad Mohanem a věnoval se až na výjimky pouze vydavatelství. Jeho

rytecká činnost se omezila na zhotovování titulního listu jím vydávaných děl a ojedinělé jednolisty, pro zhotovování dalších bohatých ilustrací zaměstnával řadu umělců z celé Evropy. Po odchodu do exilu u Meriana působil několik let například i vynikající český grafik Václav Hollar.

Merianovo nakladatelství se zaměřovalo na vydávání děl z oblasti medicíny, alchymie, geografie, astronomie, teologie, poezie, historie, ale i stavitelství a architektury. Všechna jím vydaná odborná díla byla podle tehdejší dobové zvyklosti nákladně vypravena a doplněna bohatými mědirytovými přílohami. Merianovi samotnému se připisuje téměř 700 samostatných rytin i ilustrací. Díla vzešlá z jeho rytecké dílny proslula především dokumentaristicky cennými vedutami evropských měst a jejich plány. Za nejvýznamnější díla, která Merian vydal, jsou považována tato: „Icones biblicae“ (vyd. 1625 –1627), práce J. L. Gottfrieda „Historische Chronika“ (1630) a „Archontologia cosmica“ (vyd. 1638). Kromě vydávání již zmíněné rozsáhlé Zeillerovy práce „Topographia Germaniae“ je třeba jmenovat i vydávání objemného díla „Theatrum Europeanum“, které zachycovalo soudobé evropské dějiny. Vydávání těchto objemných mnohasvazkových děl dokončili až Merianovi dědicové po jeho smrti. Také díl věnovaný Čechám, Moravě a Slezsku byl k vydání již připraven, jeho dokončení se však Matheus Merian už nedomohl.

„Topographia Bohemiae...“ na svých celkem 192 stranách textu popisuje Čechy, Moravu a Slezsko a jejich nejvýznamnější města. Věnuje se jejich geografickému umístění, ale i důležitým historickým událostem, obyvatelstvu, kostelům, významným místům i zajímavostem, jimiž jsou města proslulá. V závěru knihy je pro snadnější orientaci uveden podrobný jmenný rejstřík. Všechny tisky z Merianova nakladatelství vynikají svou výpravností. Svědčí o tom i „Topographia Bohemiae...“ nádherným mědirytovým barokním figurálním titulním listem i 33 mědirytovými přílohami s vedutami měst a jejich plány. Na těchto vedutách je cenná nejen jejich vysoká grafická úroveň, ale i skutečnost, že

byly zhotovovány podle reality, (někteří Merianovi předchůdci občas používali ve svých dílech smyšlené podoby zobrazených měst). Ne vždy však byly veduty a plány zhotoveny v době svého vydání – často rytci využili starší reálnou předlohu, kterou pouze přepracovali. Nejvýznamnější, nejznámější a se svými rozměry 106 x 28cm také největší rytinou v tomto díle je trojdílná veduta Prahy, zhotovená přesně podle předlohy Václava Hollara, který na konečné podobě této veduty pracoval 12 let.

Třemi mědirytovými přílohami jsou samostatné mapy. Mapa Čech je zhotovena podle některého z vydání mapy Pavla Aretina z Ehrenfeldu (1.vyd., 1619). V ní poprvé zakreslil krajské hranice, jsou zde naznačeny mimo jiné i dvě zemské cesty – Zlatá vedoucí přes Prachatice a Nová přes Český Krumlov. Mapa Moravy je kopií Komenského mapy (1. vyd. 1624), je však mnohem schématictější a prostší svou úpravou. Jedná se o poslední rytinu této mapy pořízené za Komenského života. Pro mapu Slezska posloužilo Merianově rytecké dílně jako předloha některé z vydání Helwigovy mapy Slezska (1. vyd. 1561). Na rozdíl od originálu je tato kopie orientována k severu a postrádá i výtvarnou bohatost a pestrost své předlohy.

Rozsáhlá část této topografie je věnována Slezsku, z české části Těšínského knížectví jsou však na mapě i v textu zachycena pouze města Jablunkov, Fryštát a Těšín, přičemž větší pozornost je věnována pouze Těšínu. U dalších měst je zmíněna jejich poloha s dovětkem, že o nich autorovi nic dalšího není známo. (Zeiller ale také např. uvádí Místek jako součást Těšínského knížectví.) Autor veduty Těšina uvedený v této topografii není znám, i když se objevily spekulace o jejím vytvoření Václavem Hollarem. K její předloze sloužilo patrně starší vyobrazení Těšina – Meissnerova veduta z r. 1637. Jsou si velice podobné, rozdíl je pouze ve zpracování a výtvarném projevu autora, což nabízí představu, že autor veduty z „Topographia Bohemiae...“ Těšín možná ani nikdy neviděl. Jedinou obsahovou změnou veduty je zobrazení šibenice za městskými hradbami, která na Meissnerově vedutě chybí..

„Topographia Bohemiae...“ je kvartového formátu o rozměrech 33,5 x 21,5 cm, výtisk uložený v Muzejní knihovně Silesia má lepenkové desky pokryty hnědou kůží, která je na hřbetě zdobena barokním zlacením a štítkem se zkráceným názvem. Na předešlé tohoto tisku je vlepeno jedno mědirytové exlibris (propletená písmena „V“ „A“),

poznamenána dvě rukopisná exlibris s přípisky („Ex Libris Caroli Josephi Comititis de Morzin emptus Pragae ita jam compacta 6 Flb.“ a „J. K. Strašel, C. K. Konzervátor v N. Městě zakoupil v Chudobě v Kladsku 1882“) a exlibris v podobě otisku razítka „Václav Andres“, které patrně rozvíjí mědirytové iniciály. Kniha nese také razítka i vlepené exlibris Národního muzea v Praze - v r. 1946 byla pro duplicitu z jeho sbírek vyřazena a převedena výměnou do tehdejší Studijní knihovny Silesia, která v té době spadala pod Okresní archiv v Českém Těšíně. S převedením knihovny pod muzejní sbírky byla tato kniha zařazena do fondu starých tisků muzejní knihovny. Exemplář uložený v Muzejní knihovně Silesia je vzácný svou kompletností. Mnoho jiných dochovaných exemplářů je defektních, často jim chybí některá z map nebo vedut, které byly později často zařazeny samostatně do soukromých i státních sbírek. Celkový stav tisku je poměrně dobrý, má pouze mírně poškozenou vazbu a byly zpevněny některé poškozené listy včetně velké Hollarovy rytiny, která byla poprvé prezentována na výstavě „Než začnete číst“ instalované ve výstavní síni MUZEA TĚŠÍNSKA Musaion v Havířově v r. 2002.

*Dřevořezová výzdoba
Topografie*

*Ziellerův popis Čech
s dřevořezovou vinětou
a iniciálou „D“*

Teschchen / Těšín.

Teschchen ist fast die älteste Stadt in Ober-Schlesien / welche ihren Namen von des Leſci III. in Polen Sohn / dem Cessimiro, oder Gessimiro, bekommen haben solle; weilen er um das Jahr Christi 810. das Schloß und die Stadt Teshchen anfänglich erbauet / und nach seinem Namen genennet hat. Liegt zwischen 2. Flüssen / nemlich der Weixel / so unter Teshchen / neben der Pleße / sich auff Polen zu wendet / und zu einem mächtigen grossen Haupt-Wasser wird; und der Elſe / so ein schnelles Wasser / das bey Oderberg in die Oder einmündet. Sonsten liegt die Stadt Teshchen an den Grängen / zwischen Schlesien / Mähren / Klein-Polen und Ungarn / 13. Meilen von Cracau / 12. Meilen von Ohnütz und 11. Meilen von der Spleine in Ungarn. Gegen dem Dorff Pungen liegt sie in der Höhe; aber die lange Gasse / gegen dem Schloß zu / liegt in einem Thal. Die Luft an diesem Ort ist auß den Gebürgen frisch / gesund und sehr bequem / so wol den Menschen / als dem Viehe. Über der Stadt ist an Holz ein großer Ueberfluß: darneben es sehr wolfeil ist. Die Victualien sind auch gar wol zu erlangen: Wildpret und grosse Vögel hat man da gar reichlich; und auß Ungarn werden die köstliche Wein / und Früchten / in grosser Menge gebracht; und will fast nichts / so zu des Menschen Unterhalt / und Wollust / dienlich / an diesem Orte man gen: und seyn die besagte Wasser / als die Weixel / so etwas abgelegen / und die Elſa / so nahe ist / fischreich. Man siehet da zweyerley Gebürg. Dann / Auffgang: wirts / berühret das Carpathisch Gebürg Schlesien / scheidet dasselbe bey Teshchen und Deuthen / von Ungarn und Polen und wird das Ungarisch Gebürg / von dem gemeinen Mann aber die Jablunka genant / so über auß reich an Silber und Blei ist. Man nennet die Einwohner dieses Gebürge Walachen / deren im Jahr 1643. eine gute Anzahl sich zu denen in Mähren gelegenen Schwedischen gesellet / und den Kaiserlichen

Abbruch thun helfen: aber darüber auch zu kurz kommen seyn. Gegen Mittag hat es einen Strich der Sudbischen Gebürge / so am Ende des Glanischen Gebürge anheben / und im Teschnischen Fürstenthum / bey der Spizen des Ungarischen Gebürge / sich enden. Dieses scheidet Mähren und Schlesien / und wird das Mährische Gebürg / ins gemein aber das Gesencke genant. Es hat die Stadt Teshchen stark und veste Thor / auch dicke Mauren. Von Kirſchen ist sonderlich die im Prediger-Closter zu sehen / so schön / hoch / licht und groß / und in welcher die Herzogen zu Teschen ihre Fürstliche Gruft / und Erb-Begräbnis / haben. Neben dieser / ist die Stadt-Kirche / darinnen man Böhmisch prediget. Dann die Burgerſchafft alhie zum theil Teutsch und zum theil Böhmisch ist. Auff der Fürstlichen Burg ist auch eine alte gemauerte Kirch / welche / vorzeiten / ein Heydnischer Tempel gewesen. Es liegt diese Fürstliche Residenz auff einem ziemlich hohen Berg / und ist wol befestigt. Zum Eingang stehen unter dem Thor-Gewölbe / so etwas in die Runde gebauet ist / viel unterschiedliche grosse Geschütze: die Zimmer sind schön und wol aufgefertiget. In der Stadt ist das Rathhaus zu sehen / so an einer Ecke des Marktes / hart an dem gedachten Prediger-Closter steht. Und ist solcher Markt / oder Platz / ziemlich groß / weit und gar sauber / auff welches Mitte ein schöner / grosser Köhrlaſten / mit Kupffer bedeckt / zu finden. Die Häuser daherum seyn in Stein hoch geführt; aber in den Gassen gibt es noch viel hölzerne Häuser / so oben mit Gängen herauf gemacht seyn. Man brauet da Weizen- und Gersten-Bier. Das Gersten-Bier nennen sie Masnov / und halten die obangedeute Walachen / so zum Wochenmarkt in die Stadt kommen / solches für ihren besten Alicant / und werden dardurch zum Heydnischen Tanz statlich auffgefrischet. Sonsten ist diese Stadt sonderlich berühmt von seinen Jahrmärkten /

leží na návrší, ale dlouhá cesta k zámku vede údolím. Povětrí je na tomto místě od hor čerstvé, zdravé a velmi příjemné jak lidem tak i dobytku. V okolí města je velký nadbytek dřeva, proto je zde velmi laciné. Potraviny jsou zde také zcela dosažitelné: zvěřiny a velkých ptáků je tu dostatek, z Uher se ve velkém množství dovážejí lahodná vína a ovoce a není nic, co by lidem k zábavě a rozkoši chybělo. A jsou řečené řeky, jak o něco vzdálenější Visla, tak blízká Olza, bohaté na ryby.

V okolí města jsou dvojce hory. Na východě se Karpatské hory dotýkají Slezska, přičemž se u Těšina a Bytomě dělí mezi Uhry a Polsko. Říká se jim Uherské hory, mezi prostým lidem však Jablunka a jsou převelice bohaté na olovo a stříbro. Obyvatelé tohoto pohoří se nazývají Valaši. Ti se v r. 1643 v hojném počtu přidali ke Švédům pobývajícím na Moravě a pomáhali porazit císařské, ale špatně pochodili. Na polední straně je výběžek Sudetských hor, které se zvedají na konci hor Kladských a které končí v Těšínském knížectví na úpatí Uherských hor. Sudetské hory oddělují Moravu a Slezsko a bývají nazývány Moravskými horami, obecně však Jeseníky.

Město Těšín má silnou a pevnou bránu, také tlusté hradby. Mezi kostely vyniká především ten klášterní, který je pěkně vysoký, světlý a velký, v němž jsou těšínské vévodové v rodové hrobce pohřbíváni. Vedle něj je městský kostel, ve kterém se káže česky, neboť obyvatelstvo je zčásti německé, zčásti české. Na knížecím hradě je také zděný kostel, který býval kdysi pohanským chrámem. Tato knížecí rezidence leží na dosti vysokém kopci a je dobře opevněna. U vstupu stojí pod klenutou bránou kolem dokola rozestavěno mnoho různých velkých děl, místnosti jsou pěkné a dobře zařízené. Ve městě se nachází radnice, která stojí na rohu tržiště, těsně u zmíněného kláštera. A je toto náměstí nebo tržiště dosti velké a čisté v jehož středu se nachází pěkná velká kašna pokrytá mědí. Domy dokola jsou vysoko vystavěny z kamene, ale v ulicích se nachází ještě mnoho dřevěných domů s pavlačemi. Vaří se zde pivo z ječmene i pšenice. Pivo z ječmene nazývají „Matznotz“ a výše jmenovaní Valaši, kteří přicházejí do města na týdenní trh, jej považují za nejlepší alicant a při hajduckém tanci se jím značně občerstvují. Ostatně je toto město známé především svými výročními trhy a pěknými, zdobenými ručnicemi.

Purkmistr, starosta a radní hájí spravedlnost podle všeobecných slezských práv a svobod. Město nese ve znaku v modrém štítě bílý

Ziellerův popis Těšina
Foto Marta Častulíková

Překlad Zeillerova popisu Těšina

„Toto je téměř nejstarší město v Horním Slezsku, jenž své jméno prý dostalo od Češimira nebo Gešimira, syna Leška III. v Polsku, poněvadž on léta Páně 810 původně zámek a město postavil a jeho jménem nazval. Leží mezi dvěma řekami, totiž Vislou, která se obrací pod Těšínem u Pszczyzny do Polska a stává se mohutným hlavním vodstvem, a Olzou, rychlou řekou, která vtéká u Bohumína do Odry. Jinak leží město Těšín na hranicích mezi Slezskem, Moravou, Malopolskem a Uhrami, 13 mil od Krakova, 12 mil od Olomouce a 11 mil od Žiliny v Uhrách. Proti vsi Puntzów

hrad se špičatými věžemi, nad nimiž září zlatý orel. Obyvatelé byli díky Augsburské konfesi prve na věčné časy znamenitě privilegováni, ale když se vévoda Adam Václav Těšínský stal římským katolíkem, vyžádal si toto privilegium k nahlédnutí, poté jej rozřezal a kusy nechal v míse poslat po pážeti nazpět a nato náboženskou přeměnu s velkou přísností si předsevzal, jak se lze v dočíst ve Slezské kronice, kniha I., kap. 43. s. 259. Zemřel roku 1617. Jeho syn, vévoda Fridrich Vilém, skončil roku 1625 bez mužských dědiců a uzavřel tak po meči jednu větev prastarého královského piastovského rodu v jeho těšínské linii (která vedle Legnice a Brzegu přetrvala nejdéle ze všech slezských knížat). Ale dědičkou a těšínskou kněžnou zůstala slečna,

sestra výše zmíněného vévody Fridricha Viléma, slečna Elizabeta Lukrécie, urozená manželka knížete Grundakera z Lichtenštejnu, se kterou získal on i jejich děti knížectví, ke kterému náležely města Bielsko, Fryštát, Frýdek, Místek, Jablunkov, Strumień a Skoczów. K tomu z části i Wodzisław jinak náležející Opavě.

3. dubna roku 1570 výše řečený knížecí zámek z části vyhořel. Co se jinak v tomto městě zvláště v nynějších posledních válečných časech událo, neshledáváme ještě v současnosti nic k zaznamenání, mimo toho, že zámek roku 1645 Švédové a poté znovu 21. dubna roku 46 císařští dobyli. Viz poslední body v 5. dílu „Theatri Europaei“ s. 1070.

Za pomoc při překladu děkuji
Mgr. Miloši Korhoňovi.

Martin Zeiller

LITERATURA

BROŽEK, Ludvik. Dawne widoki Cieszyna. In: *Cieszyński rocznik muzealny*. 1. Cieszyn: Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Cieszynie, 1969. s.102 – 103.
Lexikon des gesamten Buchwesens. 34 Lief., 5. Bd. Stuttgart: Anton Hiersemann, 1966. s. 1949 – 1950.
Martin Zeiller 1589 – 1661 [online]. *Herzlich Willkommen in der Gemeinde Ranten!*. Ranten: Gemeinde Ranten, [2002]. [cit. 2004-01-16]. Dostupný z WWW <<http://www.ranten.steiermark.at/bildung/zeiller.htm>>

SEMOTANOVÁ, Eva. *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*. Praha: Libri, 2001. s. 62 – 66.
SCHWERDFEBER, Josef. Österreichisch=Schlesien in Matthäus Merian „Topographie von Böhmen, Mähren und Schlesien“, Frankfurt am Main, 1650. *Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch=Schlesien*. I. Jhg, 1905-1906. s. 149 – 167.

Lidová architektura v kresebné dokumentaci Ladislava Báči

Wiesława Branna

V roce 2003 uplynulo 95 let od narození Ladislava Báči a v tomtéž roce muzeum v Českém Těšíně, které založil, oslavilo své 55. výročí. Příspěvkem k připomenutí obou výročí byla výstava kreseb Ladislava Báči Poezie těšínské lidové architektury, kterou připravilo Muzeum Těšínska. Výstava byla v průběhu roku instalována ve výstavních sálech Muzea Těšínska v Orlové-Městě a v Karvině-Fryštátě. Mohli ji shlédnout také návštěvníci folklórního festivalu „Slezské dny“ v Dolní Lomné a v letním období si výstavu zapůjčilo rovněž Třinecké muzeum.

Ladislav Báča se narodil 24. června 1908 v Rohozně, v okrese Svitavy. V roce 1930 nastoupil jako výpomocný učitel v Českém Těšíně. Po doplnění vzdělání na učitelském ústavu ve Valašském Meziříčí působil v obci Nýdek-Hluchová a v Jablunkově. Pak byl přeložen do Valašských Klobouk a po roce 1945 se znova vrátil na Těšínsko. Pracoval jako učitel a později jako ředitel Základní školy na Komenského ulici v Českém Těšíně. Z jeho

iniciativy vzniklo v roce 1948 v Českém Těšíně muzeum, které vedl jako správce až do roku 1963. V muzeu pak pracoval další dlouhá léta až do roku 1984. Ladislav Báča zemřel 14. října 1990.

Dokumentární význam kreseb Ladislava Báči je nesporný, protože ve většině případů

V Řece

V Bystřici

V Košariskách

V Písku

Kresby Ladislav Báča

jsou zobrazené objekty opatřeny adresou a datací. Jeho náčrtníky ho provázely všude a těžko by sám řekl, kde přestával být výtvarníkem a začínal pracovat jako muzejník či pedagog. Citlivá, realistická a přesně vedená kresba byla vždy inspirovaná konkrétními zážitky - velmi často z oblasti Těšínského Slezska. Výběrem námětů a motivů autor v sobě nezapřel zaníceného muzejního a vlastivědného pracovníka. Hlavním námětem jeho kresebné tvorby byla lidová architektura a její detaily. Dílo Ladislava Báči věrně odráží stavitelské schopnosti obyvatel v Pobeskydí a zachycuje v mnoha případech dnes již neexistující doklady tradiční lidové architektury.

Výstava Poezie těšínské lidové architektury prezentovala muzejní sbírku kreseb Ladislava Báči věnovanou lidové architektuře a jejím detailům, jako jsou zámky, okna, dveře a dekorativní architektonické prvky. Doplněovaly ji modely těšínských chalup, různé stavební součásti a doplňky, jako jsou trámy, zámky, klíče apod. Námětem kreseb L. Báči jsou nejen obytné domy, ale také méně reprezentativní objekty, jako jsou stodoly, chlévy, mlýnky a seníky. Některé stavby zobrazené na kresbách byly zvěčněny také na fotografiích, které pocházejí z dřívějších let, kdy Muzeum Těšínska provádělo fotodokumentaci v terénu. V roce 2002 byla provedená podobná fotodokumentace zaměřená

přímo na objekty, které již byly dokumentovány dříve. Cílem této fotodokumentace bylo zachycení dnešního stavu těch roubených staveb, které před desítkami let kreslil Ladislav Báča. V terénu se podařilo najít 13 těchto objektů a jejich fotografie byly na výstavě umístěny vedle fotografií dřívějších a vedle kreseb L. Báči. Mnoho z uvedených staveb je dodnes ve velice dobrém stavu, některé jsou však již neobydlené a slouží jako skladiště. Záměrně zde nebyly umístěny snímky novostaveb, které v mnoha případech „nahradily“ roubené domy, nebo zbořeníště chalup, které se na kresbách L. Báči ještě pyšní svou krásou. Výstava by byla trochu smutná, i když z dokumentačního a muzejního hlediska pravdivější.

Výstava kreseb Ladislava Báči byla nejen prezentací jeho výtvarného umění a citění, ale především zdůrazněním jeho úsilí zachovat pro budoucnost to, co postupně mizí z těšínské krajiny a co ještě nedávno bylo pro ní nejvíce charakteristické – lidovou architekturu. Možná právě to, že Ladislav Báča nepocházel přímo z tohoto kraje a díval se z počátku na region trochu očima cizince, lidová kultura Těšínského Slezska ho přímo očarovala. Proto ji věnoval ve své tvorbě tolik místa, proto základem vznikajícího před léty českotěšínského muzea právě staly etnografické sbírky.

Život s loutkami

Sylva Pracná

Zdeněk Hapala při výrobě loutek pro inscenaci Chan a jeho pasterz (uvedl Teatr lalek Bajka v Českém Těšíně, 1959) Archiv SZM Opava

Velká a obětavá láska k loutkám a k divadlu procházela celým životem režiséra, neúnavného organizátora, herce a výtvarníka **Zdeňka Hapaly**, který se narodil 25. března 1905 v Místku. Již jako žák obecné školy ve Staříči hrával loutkové divadlo na Školní scéně – dětského loutkářského souboru při TJ Sokol pod vedením Jiřiny Zbrožkové – Kubíkové. Začal vyrábět sám kulisy, loutky a dramatizovat první příběhy z pohádkových knih. Tehdy jistě ještě netušil, že loutkovému divadlu a jeho kouzlu ve svém životě už neunikne. I v době

studia na učitelském ústavu ve slovenském Lučenci se ve svém volném čase opět věnoval, jak jinak, loutkám. Z důvodu nemoci se však vrátil domů a pracoval jako úředník v Nemocenské pojišťovně v Místku. Po vojenské presenční službě s několika mladými divadelníky vytvořili v roce 1933 Sdružení divadelních ochotníků pro Místek, Frýdek a okolí, kde byl Zdeněk Hapala jednatelem, režisérem, výtvarníkem i hercem. Vedle večerních her pro dospělé uváděli hlavně pravidelná odpolední dětská představení. Své schopnosti loutkoherce uplatnil i ve spolupráci s Emilem Pešatem na sokolské loutkové scéně.

V době Mnichova, jako člen skupiny, která organizovala přechody ilegálních pracovníků do Polska, unikl v červenci 1939 zatčení a se

svou první ženou Martou (rovněž loutkářkou) prošli celým Polskem do tehdejšího Sovětského svazu. Jako člen československých (čs.) vojenských jednotek v zahraničí byl odvelen k čs. vojenské misi pro Balkán, Blízký a Střední východ se sídlem v Jeruzalémě. Kromě bojeschopných vojáků zde byli i ranění a váleční invalidé a jak vzpomíná Zdeněk Hapala v článku České loutky na Středním východě: „V cizím prostředí propadali zoufalství. Bylo jim třeba nějak pomoci. Zapojit je do nějaké činnosti, na kterou by stačili a při které by poznali, že po návratu do vlasti nebudou zbytečnými lidmi....A tak mě napadlo, že by tu v nouzi pomohlo loutkové divadlo, které je v souhrnu lehkou a všestrannou činností.“ Díky svým předchozím zkušenostem navrhl veliteli čs. vojenské mise a čs. generálnímu konzulátu v Jeruzalémě založení zájezdové maňáskové scény. Nezvyklý nápad se setkal se zájmem i mezi válečnými invalidy a tak v zimě 1941 – 1942 začali budovat loutkovou scénu. Zdeněk Hapala shromáždil kolem sebe celkem 17 nadšenců, včetně několika žen služebně přidělených v Jeruzalémě, které mimo jiné šily i kostýmy pro loutky.² V mimoslužební době se poddůstojník Zdeněk Hapala stal vedoucím, spoluautorem scének, režisérem a výtvarníkem čs. zahraniční vojenské putovní loutkové scény Bajka na Středním východě. Svou činnost zahájili dramatisací Velké doktorské pohádky bratří Čapků, kterou uvedli pod názvem Doktorská komedie. Původně chtěli hrát jen pro děti čs. emigrantů, ale díky zájmu mezi dospělými upravili toto představení i pro dospělé diváky, jehož premiéra proběhla 5. května 1942. Zúčastnila se jí řada oficiálních hostů včetně čs. generálního konzula. Nebývalý ohlas na premiéru se projevil i ze strany polských emigrantů, kteří požádali o polskou verzi hry. Její premiéru uvedli v Jeruzalémě a reprízy v několika táborech polských vojenských jednotek. Vzhledem k velkému zájmu cizích příslušníků různých armád hráli většinou pantomimické grotesky s politicko-satirickým podtextem, které provázela průvodním slovem loutka konferenciéra Flíčka v anglickém jazyce. Kabaretní výstupy byly také doprovázeny řadou písniček. Zdeněk Hapala o činnosti této scénky napsal: „Cílem BAJKY bylo šířit myšlenku přátelského soužití všech lidí bez ohledu na národnost, rasu, náboženství, tedy myšlenku internacionální a v době boje proti fašismu aktuální. A to různorodé obecnost naše myšlenky chápalo a přijímalo se sympatiemi.“³ Přes krátkou působnost divadélka od května 1942 do října 1943 si získali velkou podporu a oblibu. Své stálé sídlo měli v budově čs. generálního konzulátu

v Jeruzalémě, ale především zajížděli do oblasti od Hajfy po Suez.

V tomto období si Zdeněk Hapala ke svému jménu začal připojovat přívlastek Kopecký. Byla do jisté asociace se jménem známého loutkáře Matěje Kopeckého. A důvod? Těžko dnes přesně říci, ale autor článku Když se hrálo v Campech⁴ Eduard Vavruška uvádí, že se jednalo o důvod utajení. Faktem zůstává, že se tento přívlastek stal součástí jeho jména i později, například v besedách pro děti se objevuje pojmenování „strýček Kopecký“.

Po ukončení 2. světové války a jeho návratu do vlasti působil v pedagogické sekci Československého filmu v Praze a byl u zrodu pražského Kina mladých. V roce 1950 přijal místo vedoucího provozu v Těšínském divadle, kde pod jeho uměleckým a výtvarným vedením vznikla na podzim 1951 loutková zájezdová scéna Těšínského divadla. Dětským divákům se představila hříčkou pro nejmenší od M. Polivanovové Veselá medvídka. Inscenace i zájezdová představení se setkala se zájmem a soubor povzbuzen úspěchem se pustil do nastudování hry autorské dvojice Josefa Pehra a Leo Spáčila pod názvem Co se stalo v Maňáskově. Premiéra české verze byla uvedena v lednu 1952. Vzhledem k tomu, že si uvědomovali svou působnost na dvojjazyčné scéně, uvedli tuto inscenaci i polsky. Po těchto dvou inscenacích však scéna zanikla. Poté Zdeněk Hapala krátce působil na Slovensku v Žilině, kde se ve funkci ředitele podílel na vybudování Bábkové scény při Krajském divadle pracujících. Odtud jeho další putování směřovalo již do Ostravy, kde byl na základě dekretu ministerstva kultury a osvěty 15. května 1953 jmenován uměleckým ředitelem Krajského divadla loutek. Opět se sešel s mnohými amatérskými loutkáři, kteří se tentokrát vydali na profesionální dráhu, aby tak své nadšení a lásku k loutkám předali do vínku nově vzniklému divadlu. Za všechny vzpomeňme alespoň Jiřinu Zbrožkovou – Kubíkovou, která možná již před lety vzbudila u Zdenka Hapaly, tehdy ještě u chlapce navštěvujícího dětský loutkářský soubor ve Staříči, ono

*Z inscenace Co se stalo v Maňáskově, Oblastní loutková scéna Těšínského divadla, 1952
Archiv SZM Opava*

*Putování loutkové scény Bajka na Středním východě (1942-1943)
Archiv SZM Opava*

*Vpravo Zdeněk Hapala v roli Žebráka v inscenaci Stromy umírají vstoje, Těšínské divadlo 1960
Archiv SZM Opava*

zanícení pro loutkové divadlo. Po nezbytné adaptaci divadla se soubor o 12 členech poprvé představil dětským divákům 12. prosince 1953 s maňáskovou hříčkou M. Šurinové Děda Mráz v režii Zdeňka Hapaly a výpravě Bedřicha Knoppa. Kromě ředitele zde zastával místo dramaturga i již zmíněného režiséra. V roce 1954 například režíroval tři inscenace⁵ z pěti uvedených premiér. Mimo jiné se podílel i na výtvarné stránce inscenací

Co se stalo v Maňáskově (1954) a Káčátko (1957). Ve funkci uměleckého ředitele však dlouho nezůstal, neboť v roce 1956 byl na základě udání odvolán.

Ani po infarktu a následném odchodu do důchodu loutky neopustil. V letech 1958 - 1962 navrhoval a realizoval loutky a scény pro Teatr lalek Bajka - polskou scénu PZKO (Polského svazu kulturně osvětového) v Českém Těšíně. Výtvarně připravil například scénu pro hru Koziołek Fik Mik (1958), loutky k inscenaci Chan i jeho pasterz (1959)⁶ a výpravu k pohádkám Awantura w lesie (1960) nebo Fafulaki Łobuziaki (1961).

Na počátku 60. let doplnil své bohaté aktivity i hostováním v Těšínském divadle, kde herecky ztvárnil několik rolí. Byly mezi nimi Žebrák ve hře Alexandra Casony Stromy umírají vstoje⁷, Korčžinskij v Šolochově Rozrušené zemi⁸ a postavy Občana Čehona, Obrsta se psem a Tatara - ruského zajatce ve hře Dobrý voják Švejk⁹.

Již v závěru roku 1957 chtěli Zdeněk Hapala a Alois Opluštil vytvořit loutkářský kroužek při Svazu československých invalidů v Českém Těšíně, který by zajížděl hrát dětem do okolních obcí. Vše vážlo na autě, které by přepravovalo

soubor a scénu. Navzdory několika příslibům se jim přeprava pro zájezdová představení nedařila zajistit. Zdálo se, že myšlenku nelze realizovat. A přece, celý problém vyřešil Zdeněk Hapala po svém. Sám koupil starší Tatru 57, potřeby předělal skládací jevištní konstrukci (vždy podle přislíbeného auta) a vzhledem k tomu, že se mimo technické vybavení divadélka do auta vešli pouze dvě osoby, soubor loutkoherců byl nakonec zredukován na Zdeňka Hapalu a jeho druhou ženu Blanku. Upustil tedy od původně plánovaných inscenací a napsal scénář pro pořad s názvem Beseda o loutkách s loutkami.¹⁰ Součástí představení byla ukázka výroby jednoduchých loutek (z kapesníků, bramborů, kornoutů, krabiček aj.), které postupně oživaly a vstupovaly do děje. Do hry byly zapojovány i děti, aby řešily vzniklé dramatické situace. Téměř po čtyřech letech se tak Hapalova myšlenka alespoň částečně zrealizovala a 25. října 1961 se uskutečnila premiéra první besedy. Během sezony 1961/1962 uvedlo Divadélko Umělecká výchova 44 představení pro 7 522 dětí. Později v sezoně 1963/1964 byla zájezdová činnost divadélka méně častá, neboť Zdeněk Hapala svou pozornost upřel k polské základní škole v Lyžbicích, kde adaptovali jednu ze tříd na malé loutkové divadlo cca pro 100 diváků. Nejprve zde vystoupil se svým pásmem Co loutky dovedou, ale když se Jednotné kulturní středisko v Třinci rozhodlo založit místní soubor z žáků 9. třídy pod názvem Groteska, stal se jeho vedoucím, režisérem i výtvarníkem. Hráli v rozdělené interpretaci (zvlášť obsazeny role vodičů a mluvičů loutek), přičemž texty byly nahrávány v české a polské verzi. Mezi inscenacemi, které uvedli, byla i Hapalova loutková hra o 5 dějstvích Na každého dojde, dějově zasazena do Třince asi před 150 lety. Svou působnost v souboru ukončil pravděpodobně v roce 1966.

Zdálo se, že životní elán Zdeňka Hapaly je nevyčerpatelný, ale jeho nemocné srdce mu již nedovolilo více a 23. června 1971 opustil nejen ty, kteří jej měli rádi, ale i své milované loutky.

POZNÁMKY

1 In: Theater-Divadlo, usp. František Černý, Praha 1965, s. 308-312.

2 V článku České loutky na Středním východě se Zdeněk Hapala zmiňuje o Bedřiše Vadászové a Martě Hapalové.

3 In: České loutky na Středním východě, Theater-Divadlo, Praha 1965, s. 311.

4 In: Voják a kultura, červenec 1966

5 Režíroval hry Co se stalo v Maňáskově (premiéra 6. 2. 1954), Tři pytle pravdy (premiéra 18. 9. 1954) a Popelka (premiéra 25. 12. 1954).

6 Podle dramaturgie Kamila Horáka hru přepracoval Zdeněk Hapala. Byla uvedena pod názvem Tři pytle pravdy (vydána tiskem v Praze 1955) a poté přeložena do polštiny Henrykem Jasiczem.

7 Inscenace uvedena v premiéře 18. září 1960 v režii Františka Chmiela.

8 Inscenace uvedena v premiéře 6. listopadu v režii Zdeňka Bittla.

9 Inscenace uvedena v premiéře 31. prosince 1960 v režii Jiřího Roye.

10 Scénář uložen ve sbírkovém fondu divadelního pracoviště Slezského zemského muzea v Opavě ve fondu GI – pozůstalosti.

LITERATURA

Gayer, M.: Zprávy – Zdeněk Hapala, Československý loutkář, roč. V, květen 1955, č. 5, s. 120.

Hapala, Z.: České loutky na Středním východě, In: Theater-Divadlo, Praha 1965, s. 308-312

Hapala, Z.: Naše loutky, In: Těšínské divadlo, scéna polska, leden 1952., s. 9-11.

Krajské divadlo loutek Ostrava - almanach 1953-55, Ostrava 1955.

Krajské divadlo loutek Ostrava, k 10. výročí, Ostrava 1963.

Sbírkový fond divadelního pracoviště Slezského zemského muzea v Opavě.

Vavruška E.: Když se hrálo v Campech, In: Voják a kultura, červenec 1966.

Je to již řadu let co téměř celá Evropa, také Indie, Egypt, Japonsko, USA, a také Mexiko vítaly cestovatele a reportéra Zdeňka Marenčáka, prvního dálkového cyklistu, který na sportovním kole projel čtyřicet zemí čtyř kontinentů světa.

Dnes znají především jeho jméno příbuzní a přátelé. Jeho reportáže z cest leží uloženy v rozhlasových a televizních archívech, stejně tak jako stovky jím napsaných a zveřejněných článků se dají už jen stěží vyhledat v tlustých svazcích archivovaných novin a časopisů.

Zdeněk Marenčák, „synek z pod Beskyd“, jak sám sebe někdy nazýval, se narodil začátkem třicátých let minulého století ve Václavovicích, vesnici na Frýdecku, ležící poblíž Ostravy. Tam začal poznávat svět, prostředí malé vesnice, kde lidé byli ještě alespoň zčásti spjati se starými zvyky, vztahem k tradicím a přírodě. Současně však žili ve světě techniky reprezentované průmyslem nedalekých hutí a dolů, kam denně dojížděli za prací. V jeho rodné vesnici a kraji se střetával s archaismem venkova.

Jen málokomu byl dán dar tak citlivého a vnímavého pohledu na okolní svět, jako Zdeňkovi Marenčákovi. Snad proto, ještě dříve než se pustil do cestování, začal psát. Básničky, o kraji, o lidech, se kterými se setkával, v mluvě, ve které se prolíná čeština s místním nářečím, tak, jak se dodnes ve Václavovicích ještě někdy mluví.

Básně seřadil do sbírky nazvané „Po našem“, která vyšla v omezeném počtu v knižním vydání a rozšířila se především mezi jeho známými. Některé texty byly zhudebněny jeho přítelem „Rendy“ Kuchařem z Horních Datyn a jsou zpívány v „domáckém podání“ amatérské kapely.

Texty jsou přirozeně nejprůtlačivější pro lidi znalé místního kraje. Příkladem je báseň o legendárním doktorovi, MUDr. Adámkovi z Paskova. Zdravá žena, která byla pouze zvědavá na známého, a populárního lékaře, proto přišla do jeho ordinace a věhlasný doktor to poznal a „pomstil“ se – po svém.

Zdeněk Marenčák, tento „synek z pod Beskyd“ se od dětství, podobně jako ostatní kluci, proháněl na kole. Na rozdíl od nich však později, ve zralém věku využil tento jednoduchý dopravní prostředek a začal cestovat.

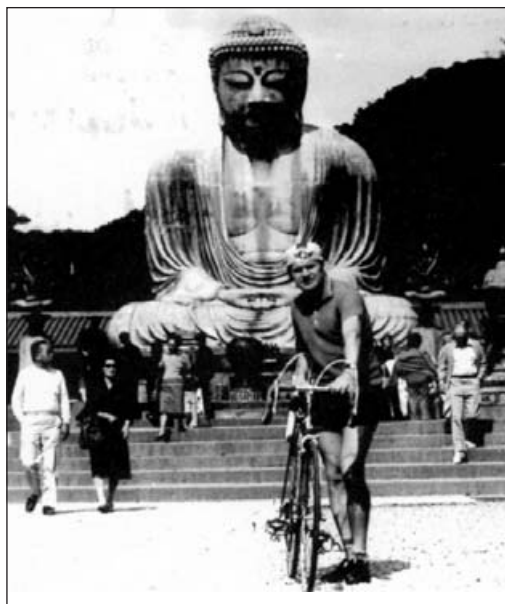
Sám, poháněn silou vlastních nohou šlapajících do pedálů jízdního kola. Jeho odhodlání,

poznat dosud nepoznané bylo značné – během několika let procestoval takřka celý svět. O svých zážitcích z cest, vyprávěl a psal. Obdívuhodný je počet 645 uskutečněných besed a přednášek, ve kterých tímto tehdy populárním způsobem vyprávěl o svých cestách napříč bývalým územím Sovětského Svazu, Indie, USA, Kanady, Kuby, Japonska, Iráku, ale také Norskem, Španělskem, Anglií, či Egyptem.

Doba tomuto nadšenému cestovateli nepřála. Své cesty uskutečnil v druhé polovině šedesátých let minulého století.

Nyní žije pan Zdeněk Marenčák v Čechách, v Litoměřicích, svou rodnou vesnici, Václavovice občas navštěvuje.

Snad se mu podaří spojit a seřadit 360 svých reportáží ze 40 zemí světa a úspěšně vydat, onu „knihu cestopisů“, kterou by si jeho bohaté a zajímavé vzpomínky jistě zasluhovaly.

Dochtor

*Je tyn dochtor známý v kraji,
bo němocné dobře líčí.
O něm roby povídají
i v Bartovic Na Záříčí.*

*Tuž zvědavá jedna vdova
šedně na vlak do Paskova,
roba zdravá na vdávání
co ráda chlopy cygani.*

*S plačím praví: „Můj doctore,
já mám celé tělo choré,
něrobím ani němašu,
šedím furt jak na kërmašu.*

*Išiaš tu mám ve hřbetě,
muším chodit pořád v pletě,
ledva odložím tu šálu
hned abych šla do špitálu.“*

*„Sevlečtě se,“ docthor praví,
„esli chceš byt zas zdraví,
bo je vëlko nimoc vaša,
vyženymy išiaša!“*

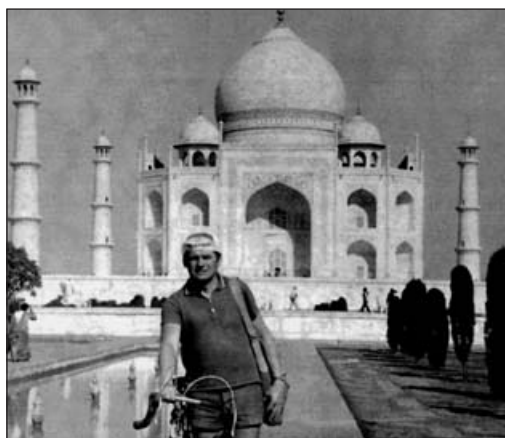
*Jak má roba luntý dolů,
docthor skočí spoza stolu,
odevře dvíře do šině:
„Podivtě se na tum svině!“*

*Roba hup honem do kuntu
a naskokala do luntům
gibko jak turecki paša
vyličumo z išiaša.*

*A z té šině hleďum ludě
esli roba zdravá budě,
něž té domysleli věty
utěká roba bez plety.*

*Od té doby jak dyž utně,
robí roba, noší putně,
tichučka je k něpoznání
a už chlopy něcygani.*

Zdeněk Marenčák v Thajsku

Zdeněk Marenčák v Indii

PaedDr. Petr Beck

Koncem roku 2003 odešel do důchodu dlouholetý vědecký pracovník MUZEA TĚŠÍNSKA PaedDr. Petr Beck. Tímto bychom mu chtěli vyjádřit poděkování a připomenout jeho bohatou práci pro muzeum a poznání regionu Těšínska. Petr Beck se narodil 26. ledna 1942 ve Šternberku. Jeho životní cesta nebyla snadná. Již v raném věku přišel o rodiče, po skončení války prošel několik dětských domovů. Přesto dokázal vystudovat za stipendium gymnázium v Uničově. Vzhledem k nedostatečnosti stipendia ke krytí výdajů pro další studium, nastoupil po maturitě 25. 1. 1960 jako horník na dole Zárubek v Ostravě, kde pracoval do roku 1967. V letech 1962-1964 absolvoval povinnou vojenskou službu v Mikulově. Jeho hluboký zájem o historii jej však přiměl, navzdory veškerým těžkostem, k dalšímu vzdělávání a tak vystudoval z ušetřených úspor a za prospěchová a sociální stipendia pedagogickou fakultu v Ostravě. Studium oboru český jazyk-dějepis ukončil s vyznamenáním. Roku 1971 nastoupil jako muzejní historik s pracovním zařazením samostatný odborný pracovník do Okresního vlastivědného ústavu v Českém Těšíně. Následně byl přerážen na stáž do funkce okresního inspektora kultury ONV v Karvině se zaměřením na ochranu kulturních památek a životního prostředí. Po ukončení stáže 1. 8. 1972 přešel do funkce okresního inspektora kultury, kterou zastával do roku 1977. Od roku 1978 nastoupil opět do muzea v Českém Těšíně, kde působil až do konce roku 2003. V rámci dalšího vzdělávání a zvýšení kvalifikace absolvoval při práci v letech 1981-1984 postgraduální studium muzeologie na tehdejší Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Brně.

Svým rozsáhlým historickým a muzeologickým vzděláním přispěl k budování a rozšiřování muzejních sbírek, které také odborně zpracovával. Věnoval se vlastivědné, muzejní a kronikářské činnosti, bohatá byla také jeho výstavní činnost. K nejčastějším námětům jeho výstav patřila numismatika a především historie hasič-

ství. Hasičství patří mezi jeho největší zájmy, již několik let dokumentuje historii hasičských sborů z celého Těšínska. Jeho odborný zájem je zaměřen také na obory pomocných věd historických, především na numismatiku a heraldiku. Bohatá je jeho publikační činnost. Řadu let přispíval do regionálních časopisů a novin. Ve svých příspěvcích se věnoval významným událostem z historie regionu od raného novověku po současnost, významným osobnostem zdejšího regionu, největší pozornost věnoval historii hasičství na Těšínsku. Pravidelně se účastnil historických konferencí, na kterých přispíval svými příspěvky a publikoval do sborníků. Významnou byla také jeho činnost přednášková. Na nesčetných přednáškách pro veřejnost a školy přispěl k popularizaci historie Těšínska. Historii dokáže podat ne pouze jako suchá a nezajímavá fakta, ale barvitou a zajímavou formou. Od roku 1990 se angažuje ve Vlastivědném kruhu přátel Havířova, kde se na besedách a během vlastivědných výletů po historických zajímavostech věnuje popularizaci historie zdejšího regionu. Zájem o poznávání kulturních památek a přírodních krás se odráží v jeho velké zálibě, kterou je pěší turistika, jejíž historii se také zabývá. Řadu let se svými přáteli podniká poznávací výlety nejen u nás, ale i do zahraničí. Při svých výletech se zaměřuje na konkrétní cíle, jako jsou archeologická naleziště a hradiska. Během výletů se také věnuje zjišťování a dokumentování systému nádrží a upravených toků pro dopravu dřeva, tzv. klausů, především v oblasti Beskyd. Svým širokým záběrem a odborností historického vzdělání a angažovaností se v mnoha oborech kulturního dění, se výrazným způsobem zapsal do historie Těšínska. Svou práci se zasloužil o prezentaci a zviditelnění činnosti muzea, které se stalo hlavním nositelem zpřístupnění historie regionu širokým vrstvám obyvatelstva a zasloužilo se o její lepší poznání a pochopení.

Po své mnohaleté záslužné práci pro muzeum v Českém Těšíně odchází koncem roku 2003 na zasloužený odpočinek. Jménem pracovníků MUZEA TĚŠÍNSKA mu přejeme hodně zdraví, duševní svěžesti a těšíme se na další spolupráci.

Muzea Těšínska se představují

Archiv města Ostravy

Foto František Řezníček

Archiv města Ostravy plní především funkci pramenné základny pro regionální historickou práci, to znamená, že ukládá, zpracovává a zpřístupňuje archivní bohatství. Vytváří také poměrně bohatou publikační činnost. Přípravil k vydání Dějiny Ostravy (1967, 1993). Studie, materiály, vzpomínky a další příspěvky k dílčím historickým etapám a problémům vývoje města jsou již od roku 1963 náplní sborníku Ostrava (v roce 2003 vyšel 21. svazek). Od roku 1997 pak pravidelně přináší vždy v lednu přehled politických, společenských, kulturních, sportovních a dalších událostí a akcí za uplynulý rok, které se staly v Ostravě nebo byly ve vztahu k tomuto městu, v publikaci pod názvem Ostravské kalendárium.

Významnou a nedílnou součástí práce Archivu města Ostravy je i prezentace archivního materiálu jako paměti města formou výstav, i když na nich lze jen zlomkem představit celé široké spektrum uložených archiválií. Tímto způsobem se archiv snaží plnit své další důležité poslání - napomáhat lidem k uvědomění si svých kořenů a historických vazeb ke svému městu.

Vlastní prostory v budově archivu (bývalé přivozské radnici) neumožňují rozsáhlejší výstavy, ale přesto je k prezentaci instituce využíván vstupní prostor. Vzhledem k tomu, že autorem projektu radniční budovy byl vynikající rakouský architekt a urbanista Camillo Sitte, jsou návštěvníci alespoň ve zkratce seznámeni s jeho životem a dvěma přivozskými projekty, dominantami tehdejší obce – radnicí a kostelem.

Prostor vstupního schodiště v roce 2004 poskytl možnost ukázat půvab firemních záhlaví, která ostravské podniky používaly v rámci své korespondence. Tato ukázka archivního materiálu vystřídal fotografický seriál Hany Kunzové, která ve vteřinových sekvencích zachytila bourání jedné z dalších těžních věží.

V přednáškovém sále je účastníkům exkurzí přístupna přehledná, ale pouze velmi stručná výstavka o uložených archiváliích. Výstavní činnost Archivu města Ostravy je sice pouze doplňkovou aktivitou, ale přesto už má své stálé místo v kalendáři výstavních akcí pořádaných v Ostravě.

Pravidelně od roku 1998, vždy v září, (připomenutí vzniku instituce 1. září 1923) pořádá Archiv města Ostravy „svou“ výstavu ve vestibulu Nové radnice. Ta je časově omezená na dobu jednoho měsíce, ale ti kdo ji nestihnou v daném termínu navštívit, mohou si ji, v poněkud skromnější podobě, prohlédnout na webových stránkách archivu.

V roce 2004 to byla výstava Sakrální architektura Ostravy, která představovala nejen skvosty mistrů svého oboru, ale i menší a méně okázalé církevní objekty, ať již stojící nebo i stavby z různých důvodů demolované.

„Vše se odporučuje“, tak zněla s určitou nadsázkou v roce 2002 pobídka ke vstupu do vybraných ostravských kaváren, restaurací, hospod i nevěstinců a zhlédnutí do jejich minulosti prostřednictvím fotografií, úředních dokumentů, vyhlášek, reklamních letáků apod.

S velmi kladnou odezvou se u návštěvníků setkala výstava s názvem Zapomenutá Ostrava (2001), která přibližovala historii objektů, jejichž společným jmenovatelem byl demoliční výměr. Nejednalo se o reprezentativní výběr architektonických skvostů. Výstava upozorňovala na zapomenuté a mnohdy neprávem opomíjené objekty, které v minulosti městu vtiskly určitý ráz. Pozitivní odezva veřejnosti vedla posléze i ke vzniku stálé rubriky v měsíčníku Ostravská radnice se stejným názvem Zapomenutá Ostrava.

Blažena Przybylová

